

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ทัศนะของครูต่อการทำงานเครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี” นี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมโดยการรวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทักษะชีวิต
2. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชน
3. ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทครู
4. บทบาทครูกับการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน
 - 4.1 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย
 - 4.2 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสติปัญญา
 - 4.3 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านอารมณ์
 - 4.4 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสังคม
5. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายพัฒนาเยาวชน
 - 5.1 แนวคิดเครือข่าย
 - 5.2 แนวคิดเครือข่าย บ-ว-ร
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทักษะชีวิต

1.1 ความหมายของทักษะชีวิต (Life Skill)

กรมวิชาการ (2543, น. 15) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทักษะชีวิตไว้ว่าเป็นความสามารถในการอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

กาญจนา จุ่งรุ่งเรือง (2543, น. 23) และ องค์การอนามัยโลก (สัมฤทธิ์ สันเต, 2547 อ้างถึงใน องค์การอนามัยโลก (W.T.O.), 1994, p. 9) ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับทักษะชีวิต และ

ได้ให้ความหมายของทักษะชีวิตไว้ว่า หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการจัดการกับสิ่งกดดันต่างๆ รอบตัวในชีวิตประจำวัน ทักษะชีวิตนั้น เป็นความสามารถของบุคคลที่สร้างขึ้นมาจากการเรียนรู้ ประสบการณ์และการฝึกฝน ทำให้สามารถปรับตัว มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และมีชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

เทพ สงวนกิตติพันธุ์ (2545, น. 7) ทักษะ หมายถึง ความรู้ ความสามารถ หรือ ความชำนาญในเรื่องต่างๆ ที่เป็นผลมาจากการเรียนรู้ และการฝึกปฏิบัติ ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ หรือการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย สังคม และจิตใจ ดังนั้น ทักษะชีวิต (Life Skill) จึงหมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ ที่จะช่วยให้ความเป็นอยู่ หรือการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย สังคม และจิตใจ ของบุคคลให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และประสบความสำเร็จในชีวิต

สัมฤทธิ์ สันเต (2547, น. 12) และ สุวรรณ ไชยะธน (2548, น. 66) ได้ศึกษาความหมายของทักษะชีวิตทั้งของกรมพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นักวิชาการ และผู้ที่สนใจศึกษาทักษะชีวิต และให้นิยามความหมายไว้ว่า ทักษะชีวิต หมายถึง ความสามารถในการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศและนำข้อมูลมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม มีความสามารถในการตัดสินใจจัดการปัญหา และแก้ไขปัญหาที่ตนพบในชีวิตประจำวันได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับทักษะชีวิตตามนิยามความหมาย ที่นักวิชาการได้ให้ไว้ พอสรุปได้ว่า ทักษะชีวิต หมายถึง ความเป็นผู้มีศักยภาพในการดำเนินชีวิตประจำวันให้ประสบความสำเร็จ และมีความสุข สามารถจัดการกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวได้อย่างเหมาะสม โดยไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ซึ่งทักษะชีวิตนี้เป็นความสามารถของแต่ละบุคคลที่ได้รับจากการเรียนรู้ ประสบการณ์และการฝึกฝนทำให้ดีประสบการณ์ที่จะปรับตัว และมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เป็นคนมีคุณภาพและใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีปกติสุข และจะเกิดมีขึ้นในบุคคลไม่ได้ ปราศจากการศึกษาเรียนรู้ และประสบการณ์ในการฝึกฝน

1.2 องค์ประกอบของทักษะชีวิต

สำหรับองค์ประกอบของทักษะชีวิตนั้น ได้มีนักวิชาการ และหน่วยงานทั้งในและต่างประเทศได้กล่าวถึง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เทพ สงวนกิตติพันธุ์ (2545, น. 8) เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์นั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ประการ นั่นคือ ร่างกาย สังคม และจิตใจ ซึ่งจะส่งผลต่อกันตลอดเวลา มนุษย์หรือบุคคลจึงควรมีความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข และนำมาซึ่งความสำเร็จ อันได้แก่

1) ทักษะชีวิตด้านร่างกาย บุคคลควรจะมีความรู้ ความสามารถ หรือความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการรู้จักตนเอง การปฏิบัติตนเอง ให้เป็นผู้มีสุขภาพกาย และสุขภาพจิตที่ดี ตลอดจนการพัฒนาศักยภาพของตนเอง เป็นต้น

2) ทักษะชีวิตด้านสังคม บุคคลควรจะมีความรู้ ความสามารถ หรือความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับบทบาทของชีวิต การติดต่อสื่อสารที่ดีกับคนอื่น การแสดงออกที่เหมาะสม ทักษะการสนทนาในสังคม การปฏิบัติตนที่ดีต่อครอบครัวและสังคม เป็นต้น

3) ทักษะชีวิตด้านจิตใจ บุคคลควรจะมีความรู้ ความสามารถ หรือความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับ การควบคุมอารมณ์ของตนเอง การปรับพฤติกรรมตนเอง การตัดสินใจที่ดี การสร้างความสำเร็จให้แก่ตัวเอง การขจัดทุกข์และสร้างสุข เป็นต้น

ปัจจุบันนี้ผู้ให้ความสนใจเรื่อง วุฒิภาวะทางอารมณ์ หรือ ความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Quotient หรือ E.Q.) โดยเห็นความสำคัญว่า บุคคลที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้อย่างดีนั้น มิใช่มีแต่เพียงความฉลาดทางสติปัญญา (I.Q.) ที่ดีเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้มี E.Q. ที่ดีร่วมด้วย

องค์การอนามัยโลก (2537, น. 9 อ้างถึงใน สุวรรณ ไชยธนะ, 2548, น. 67-68) ได้กล่าวถึงทักษะชีวิตของคนในแต่ละประเทศ แต่ละสังคมและวัฒนธรรม โดยธรรมชาติของมนุษย์แล้วทักษะชีวิตจะมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ แต่ละช่วงเวลา แต่โดยสรุปเป็นภาพรวมแล้วจะพบว่า ทักษะชีวิต (Life Skill) มีองค์ประกอบ 10 องค์ประกอบ คือ

1. การตัดสินใจ (Decision Making) เป็นความสามารถในการรับรู้เรื่องราวต่างๆ ในชีวิต รวมถึงการวิเคราะห์ข้อดี ข้อเสียในแต่ละทางเลือก ซึ่งหากบุคคลทำการตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว จะส่งผลให้กระทำหรือปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

2. การแก้ไขปัญหา (Problem Solving) เป็นความสามารถในการรับรู้ปัญหา สาเหตุของปัญหา วางแผนแก้ปัญหา และลงมือแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม นำมาซึ่งประโยชน์ต่อตนเอง โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

3. ความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) เป็นลักษณะการคิดแบบอบเนกนัย (Divergent Thinking) คือความคิดหลายทิศทาง หลายแง่มุม คิดกว้างไกล ซึ่งโดยความคิดสร้างสรรค์มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการตัดสินใจและการแก้ปัญหาต่างๆ ลักษณะความคิดเช่นนี้นำไปสู่การประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ รวมทั้งค้นพบวิธีการแก้ปัญหาได้สำเร็จ

4. ความคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) เป็นความสามารถของบุคคลในการคิดวิเคราะห์ รู้จักแยกแยะข้อมูล ข่าวสาร เรื่องราว ปัญหาและสถานการณ์ต่างๆ รอบตัว เช่น การคิดวิเคราะห์แยกแยะค่านิยมในกลุ่มเพื่อน โดยใช้สติปัญญาและประสบการณ์ ไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยเหตุผล

5. การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective Communication) เป็นความสามารถของบุคคลในการใช้คำพูดท่าทาง เพื่อแสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของตนเองออกมาได้อย่างเหมาะสม กับสภาพสังคม วัฒนธรรมและสถานการณ์ต่างๆ ก่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน รวมถึงความสามารถในการรู้จักฟัง เพื่อให้สามารถรับรู้ถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่นด้วย

6. ทักษะการสร้างสัมพันธภาพ (Interpersonal Relationship Skill) เป็นความสามารถของบุคคลในการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นได้อย่างเหมาะสม อันจะเป็นการรักษาและดำรงไว้ซึ่งสัมพันธอันดี ซึ่งจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

7. ความตระหนักในตนเอง (Selfs Awareness) เป็นความสามารถของบุคคลที่เข้าใจถึงจุดเด่นและจุดด้อยของตนเอง และตระหนักถึงความแตกต่างของตนเองจากบุคคลอื่น เช่น ความสามารถ ฐานะ ผลการเรียน สุขภาพ เป็นต้น โดยบุคคลทำการประเมินความสามารถและความสำคัญของตนเองที่มีต่อตนเองและผู้อื่น ว่าเป็นที่ยอมรับของตนเองและผู้อื่น ทำให้เกิดความมั่นใจตนเอง การเห็นคุณค่าในตนเอง มีความสัมพันธ์กับความรักความต้องการ ซึ่งสามารถจะเป็นเครื่องบ่งชี้คุณค่าของบุคคลได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ภายใต้แรงกดดันต่างๆ ได้อย่างปกติ

8. ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น (Empathy) เป็นความสามารถในการที่จะเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งในแง่ความสามารถ เพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา เป็นต้น โดยที่บุคคลต้องมีความเข้าใจพื้นฐานว่า มนุษย์ทุกคนต่างก็มีข้อดี ข้อบกพร่องด้วยกันทุกคน ถ้าเรายอมรับตนเองว่ามีข้อดี และข้อบกพร่อง ดังนั้นเราจึงจะต้องยอมรับผู้อื่นด้วย แต่ข้อดีและข้อบกพร่องของทุกคนอาจเหมือนกันหรือแตกต่างกันได้ ซึ่งความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นก่อให้เกิดความเห็นใจอันดีระหว่างบุคคลในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเห็นอกเห็นใจบุคคลที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือจากสังคม เช่น คนด้อยโอกาส

9. การจัดการกับอารมณ์ (Coping with Emotions) เป็นความสามารถในการประเมินและเข้าใจอารมณ์ของตนเองและบุคคลรอบข้าง ซึ่งช่วยให้บุคคลรู้จักควบคุมอารมณ์ และสามารถเลือกวิธีจัดการกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยแสดงพฤติกรรมการจัดการกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม

10. การจัดการกับความเครียด (Coping with Stress) เป็นความสามารถในการรู้ถึงสาเหตุและวิธีการผ่อนคลายความเครียด พร้อมทั้งเบี่ยงเบนพฤติกรรมไปในทางที่เหมาะสม หากยังรู้ทางที่วกก็จะเป็นผลดี มีคุณค่าต่อชีวิต และถ้ารับรู้ในทางลบ ก็จะทำให้เกิดผลเสีย เป็นความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ

กรมวิชาการ (2543, น. 19) ได้แบ่งองค์ประกอบของทักษะชีวิตออกเป็น 9 ด้าน และได้
นิยามขององค์ประกอบทักษะชีวิตแต่ละด้าน ไว้ดังต่อไปนี้

1. การรู้จักตนเอง คือ รู้จักตนเองด้วยการประเมินตนเองทุกๆ ด้าน ทั้งทางด้านความคิด สิ่งแวดล้อมรอบตัว รู้เป้าหมายขอชีวิต รู้อุปสรรคที่ขัดขวางความก้าวหน้า รู้จักยึดแนวปฏิบัติที่ดี อันจะช่วยให้รู้จักบุคลิกภาพที่แท้จริงของตนเอง คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ตัดสินใจและวางแผนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตลอดจนนำเอาศักยภาพออกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ มีประสิทธิภาพทั้งต่อตนเองและส่วนรวม

2. การแสวงหาและการใช้ข้อมูล คือ การใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่ศึกษา รับข้อมูลต่างๆ อยู่เสมอ รู้จักค้าข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลหรือดุลยพินิจในการตัดสินใจที่น่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารต่างๆ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และสังคมส่วนรวม

3. การสื่อสารและการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น คือ ความสามารถในการถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก อารมณ์ และความต้องการจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันในการติดต่อสื่อสาร โดยใช้ถ้อยคำ ภาษาท่าทางเพื่อให้เกิดความรู้สึกเข้าใจซึ่งกันและกัน ในการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับผู้อื่นกันอย่างมีประสิทธิภาพ

4. การทำงานเป็นทีม คือ การทำงานร่วมกันอย่างมีขั้นตอน ให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีการกำหนดข้อตกลงในการทำงาน การวางแผนในการทำงาน การแบ่งงาน การทำงานตามแผน การแก้ไขปัญหา ในการทำงาน การนำเสนอผลงาน และการสรุปประเมินผลงาน

5. การกล้าเสี่ยง คือ การลองเผชิญกับการกระทำที่เสี่ยงต่อการได้เสีย ซึ่งมีทั้งการเสี่ยงต่อทางร่างกาย ความคิด ปัญญา และอารมณ์ จึงต้องดูจังหวะความพร้อมปัจจัยต่างๆ ของตน ด้วยการประเมินสภาพต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม

6. การวิสัยทัศน์ คือ การรู้จักสร้างภาพอนาคต หรือมองอนาคต ซึ่งจะเห็นเป้าหมายหรือสิ่งที่อยากเห็นในอนาคต ที่เปลี่ยนแปลงไปในสิ่งที่ดีกว่าเดิม ด้วยวิธีการนำระบบแบบแผนมาใช้ ตื่นตัวต่อการรับรู้ข่าวสารและการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ มีจินตนาการ รู้จักคาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้า ศึกษาจากผู้รู้หาประสบการณ์แปลกใหม่อยู่เสมอ และมุ่งมั่นที่จะทำความฝันให้เป็นจริง

7. การคิดการตัดสินใจและการแก้ปัญหา คือ ความสามารถคิดได้แคล่วคล่อง มีปฏิภาณ มีความหลากหลาย ละเอียด ลึกซึ้ง เห็นการณ์ไกล ริเริ่ม สร้างสรรค์ มีจินตนาการแปลกใหม่ มีเหตุผล วิจาร์ณ จำแนก แจกแจงสังเคราะห์ รวบรวม และสรุปประเด็นได้ ตลอดจนสามารถตกลงใจแก้ไขข้อสงสัยหรือปัญหาได้อย่างรอบคอบ มีระบบ มีขั้นตอน มีเหตุผล และข้อมูลประกอบอย่างชัดเจน

8. การวางแผนและการจัดการ คือ การรู้จักวางแผนเป้าหมายในชีวิตการเรียน และใช้เวลาอย่างเหมาะสม จัดลำดับขั้นตอนในการเรียน การทำงาน การควบคุมตนเอง ให้ปฏิบัติตามแผนที่กำหนด ตรวจสอบผลที่เกิดขึ้น ใช้เวลา ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า และปรับแผนวิธีการเรียนการทำงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้

9. การปรับตัว คือ ความสามารถอยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างมีความสุข โดยการเรียนรู้สังเกตเรียนรู้ความเปลี่ยนแปลง ปรับความคิด ความรู้สึก เพื่อลดความเครียด เผชิญสถานการณ์แปลกใหม่ ยอมรับความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนปรับตัวและวางตนได้อย่างสมดุล ถูกกาลเทศะ และสิ่งแวดล้อมได้

วนิดา ขาวมงคล เอกแสงศรี (2546, น. 4) ได้สรุปองค์ประกอบของทักษะชีวิตตามแนวคิดของคณะกรรมการโครงการพิเศษการประถมศึกษาแห่งชาติ โดยได้แบ่งองค์ประกอบของทักษะชีวิตไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านปัญญาและความคิด

ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านปัญญาและความคิด เป็นลักษณะและความสามารถทางสมองของบุคคลในการเรียนรู้ เข้าใจสิ่งต่างๆ จากระดับความคิดพื้นฐานไปสู่ความคิดขั้นสูงอย่างเป็นระบบ เช่น การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ซึ่งเป็นกระบวนการคิดที่ประมวลผ่านการพิจารณาถ่วงถ่วง ไตร่ตรอง ทบทวน ในแง่ความถูกต้องตามความเป็นจริงอย่างมีเหตุผลและมีหลักการ ตรงประเด็น คณะกรรมการโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ให้ความสำคัญกับความคิดอย่างมีวิจารณญาณ ว่าจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในสถานการณ์ต่างๆ ในการตัดสินใจ การแก้ปัญหา และการศึกษาวิจัยต่างๆ ได้

นอกจากความสำคัญของการคิดอย่างมีวิจารณญาณแล้ว ยังเน้นในเรื่อง คุณลักษณะการแก้ปัญหา ซึ่งสรุปได้ว่า ในโลกยุคปัจจุบัน สังคมโลกมีความซับซ้อนวุ่นวาย ซับซ้อน จนก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ที่หลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นทักษะชีวิตในด้านการคิดแก้ปัญหา จึงเป็นลักษณะสำคัญที่ควรฝึกให้เด็กที่ทักษะ เพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ โดยมีหลักการที่สำคัญในการคิดว่า ปัญหาทุกอย่างสามารถแก้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และใช้ความพยายามที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจนลุล่วงไปได้ด้วยดี

การคิดสร้างสรรค์ เป็นคุณลักษณะด้านปัญญา ทางความคิดอีกประการหนึ่ง ที่ได้เน้นให้เห็นว่ามีความสำคัญต่อการฝึกทักษะชีวิต เพราะการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์จะทำให้มีเครื่องมือในการนำความรู้ข้อมูลและสิ่งต่างๆ ที่ได้จากการเรียนรู้ มาสร้างรูปแบบของความคิด หรือประดิษฐ์คิดค้น ปรับเปลี่ยน สิ่งที่แปลกแยกแตกต่างไปจากสิ่งเดิมๆ ที่ทำให้ความคล่องแคล่ว ความหลากหลายและความริเริ่มในทางความคิด เกิดความเป็นอิสระและยืดหยุ่นในการคิดได้มากขึ้น

2. ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านจิตใจ

ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านจิตใจ เป็นคุณลักษณะความสามารถและความชำนาญของบุคคล ที่มีทักษะชีวิตในด้านจิตใจและอารมณ์อยู่ในสภาพที่สงบและมีคุณภาพ คุณลักษณะทางจิตที่เน้นให้เห็นความสำคัญคือ การมีสุนทรียภาพ ความสงบสุขในจิตใจ ความมีสติ สมานี ความเพียร ความรู้สึกลึกซึ้งซอซอซดี และความเชื่อมั่นในตนเอง โดยมีจุดประสงค์ให้เด็กได้พัฒนาทั้งตนเอง ปกป้องดูแลบุคคลอื่นในสังคมให้ได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ความอบอุ่น และมีสันติได้

3. ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านการกระทำ

ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านการกระทำ เป็นลักษณะและความสามารถในการปฏิบัติกิจกรรมหรืองานต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว มีแบบแผนที่ชัดเจน โดยมีพื้นฐานของสุขภาพทางกายที่สมบูรณ์ แข็งแรง ทักษะในด้านการกระทำนี้จะต้องได้รับการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง เพื่อส่งผลให้เด็กและเยาวชนเกิดความชำนาญในกิจกรรมและการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เน้นทักษะชีวิตด้านนี้คือ มีเป้าหมายและทิศทางการทำงานที่ชัดเจนด้วยความรวดเร็ว แม่นยำ มีแบบแผนที่ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานที่ดี โดยมีลักษณะของการเคลื่อนไหวอวัยวะต่างๆ อย่างสอดคล้องกลมกลืนมีจังหวะที่ราบรื่น

4. ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านสังคม

ทักษะชีวิตและคุณลักษณะด้านสังคม เป็นลักษณะและความสามารถที่ต้องใช้ในการดำเนินชีวิตร่วมกับบุคคลโดยทั่วไป เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของเพื่อนๆ ผู้ร่วมงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ตามเป้าหมาย มีความสุขในการทำงาน ทักษะชีวิตด้านสังคม ต้องการความสามารถด้านต่างๆ ดังนี้

4.1 การติดต่อสื่อสารและมีมนุษยสัมพันธ์

4.2 การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

4.3 การรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น

ตารางที่ 2.1

แสดงองค์ประกอบของทักษะชีวิต

ทักษะชีวิต			
ด้านสุขภาพกาย	ด้านสติปัญญา	ด้านอารมณ์	ด้านสังคม
1) มีความสามารถในการปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสุขภาพที่ดี	1) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อันจะนำไปสู่การค้นพบวิธีการแก้ปัญหาได้สำเร็จ	1) ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ของตน เอง รู้จักการปรับตัว อดทน อดกลั้น อดทนต่อการตัดสินใจที่ดี	1) มีมนุษยสัมพันธ์ ความสามารถที่ดีกับผู้อื่น การแสดงออกที่เหมาะสม มีทักษะการสนทนาในสังคม การปฏิบัติตนที่ดีต่อครอบครัวและสังคม
2) ความสามารถในการพัฒนาบุคลิกภาพตนเอง	2) คิดอย่างมีวิจารณญาณ มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ รู้จักแยกแยะข้อมูลข่าวสาร ปัญหา และสถานการณ์รอบตัวได้อย่างรอบคอบและมีเหตุผล	2) การสร้างความสำเร็จให้ตนเอง การขจัดทุกข์และสร้างสุข	2) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นเป็นทีมได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3) การปฏิบัติตนตามข้อกำหนดในสุขบัญญัติแห่งชาติ	3) มีวิสัยทัศน์ รู้จักสร้างอนาคต รู้จักเดาเหตุการณ์ล่วงหน้า	3) การมีสุนทรียภาพ มีความสงบสุขในจิตใจ มีสติ สมาธิ และความเพียร	3) รับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น
	4) มีจินตนาการที่สร้างสรรค์	4) มีความรู้ลึกซึ้งรับผิดชอบ	

จากการทบทวนวรรณกรรม แนวคิดจากนักวิชาการ และหน่วยงานต่างๆ เกี่ยวกับองค์ประกอบของทักษะชีวิต สามารถสรุปได้ 4 ด้านดังนี้

1. ทักษะชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย สามารถพัฒนาสุขภาพร่างกายให้ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บ รู้จักและเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย

2. ทักษะชีวิตด้านด้านสติปัญญา รู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณ คิดสร้างสรรค์ ใช้ความพยายามในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจนลุล่วงไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีทักษะในการประกอบสัมมาอาชีพ เพื่อเลี้ยงตนและครอบครัวให้มีความสุข

3. ทักษะชีวิตด้านอารมณ์ มีความสามารถในการจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ รู้จักสังเกตและเรียนรู้การเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกรับผิดชอบตามวัย

4. ทักษะชีวิตด้านสังคม สามารถรู้จักและเข้าใจตนเอง เข้าใจความต้องการของตนเอง และสังคม ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ รู้จักช่วยเหลือ ส่งเสริมกำลังผู้อื่น รู้จักสิทธิและหน้าที่ของความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ

1.3 ประโยชน์และความสำคัญของทักษะชีวิต

ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และความมุ่งจะเจริญก้าวหน้าในคุณภาพชีวิต ทักษะชีวิตจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้ สุวรรณไชยธนะ (2548, น. 84) ได้จำแนกไว้ 3 ประการดังนี้

1. ความสำคัญต่อเด็กและเยาวชน

ภาวการณ์ปัจจุบันเกิดปัญหาทางพฤติกรรม ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ส่วนใหญ่พบว่ามักเกิดขึ้นกับวัยรุ่น แนวโน้มปัญหาส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับสุขภาพกายและสุขภาพใจ โดยที่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ การใช้สารเสพติด การฆ่าตัวตาย การติดเชื้อเอดส์ และการกระทำความผิด จากปัญหาดังกล่าวมานั้น คือปัญหาสุขภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เพราะเด็กเหล่านี้จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในวันหน้า ดังนั้นหากเด็กและเยาวชนได้รับการดูแลป้องกันปัญหาเหล่านี้ ก็จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าต่อตนเองและประเทศชาติได้

การดูแลแก้ไขปัญหาดังได้ในเบื้องต้นและการวางรากฐานที่ดีต่อชีวิตไว้นั้น คือ ทักษะชีวิต เพราะทักษะชีวิตจะทำให้เยาวชนเหล่านี้สามารถเรียนรู้และปรับตัวเพื่อเผชิญปัญหาได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เพื่อที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว

2. ความสำคัญต่อสังคม

ด้วยเหตุที่มนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคม จำเป็นต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น ดังนั้นจึงหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกันยาก เป็นเหตุให้นำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งไม่พอใจกัน ความขัดแย้งนี้ เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำเนินชีวิต เพราะการประกอบกิจการต่างๆ เราจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน อีกทั้งลักษณะพฤติกรรมของผู้คนในสังคมรอบข้างส่งผลต่อความรู้สึกและการกระทำของเราเช่นกัน ดังนั้นหากเราดำเนินชีวิตอย่างมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ก็ย่อมเกิดความสุข ปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ทักษะชีวิตจึงเป็นการเสริมสร้างให้แต่ละบุคคลอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. ความสำคัญต่อการศึกษา

การจัดการเรียนรู้ในปัจจุบันนั้น ไม่ได้มุ่งเน้นแต่คุณภาพเนื้อหาทางวิชาการเฉพาะศาสตร์เท่านั้น แต่การจัดการศึกษาในปัจจุบันมุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสภาพเหตุการณ์และปัญหาสังคม โดยบูรณาการสอดแทรกข้อคิด ความรู้ต่างๆ เพื่อให้สามารถเข้าใจ สภาพการณ์จริงของสังคม ไม่ใช่คนที่มีความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด เพราะไม่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้

ดังนั้นการจัดการศึกษาในภาวการณ์ปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบูรณาการความรู้เกี่ยวกับทักษะชีวิตเข้าไปในทุกรายวิชา ทุกคาบเรียน เพื่อเป็นทักษะพื้นฐานในการดำเนินชีวิตต่อไป

2. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชน

มนุษย์สามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ให้มีค่า เกิดประโยชน์นานัปการ สามารถปรับปรุงและพัฒนาวัตถุต่างๆ จากสิ่งที่มีค่าน้อยให้มีคุณค่ามากขึ้น ล้วนมาจากการกระทำและพัฒนาของมนุษย์ทั้งสิ้นจึงถือได้ว่า การพัฒนาคนจึงเป็นยอดของการพัฒนาทั้งปวง

ชีวิตคนเรา เปรียบได้กับวัตถุนิดหนึ่งที่มีค่าเหนือกว่าวัตถุใดๆ เป็นวัตถุที่มีชีวิตจิตใจ เป็นทรัพยากรที่พัฒนาได้ กล่าวคือ

1. พัฒนาจากชีวิตที่ยากจนไปสู่ชีวิตที่มั่งคั่งขึ้น
2. พัฒนาจากชีวิตที่วุ่นวายสับสนไปสู่ชีวิตที่สงบสุข
3. พัฒนาจากชีวิตที่ปล่อยเลือนลอยไปตามยถากรรมไปสู่ชีวิตที่รู้จักการวางแผน มีระเบียบวินัยจนสามารถสร้างงานและจัดการชีวิตตนได้

4. พัฒนาจากจิตใจที่อ่อนแอไปสู่สภาพจิตใจที่เข้มแข็ง

5. พัฒนาจากชีวิตที่ขาดมโนธรรม ไม่คำนึงถึงบาปบุญคุณโทษดีชั่วไปสู่ชีวิตที่มีจิตสำนึกในคุณธรรม คำนึงถึงความถูกต้องดีงามเป็นหลัก

ผู้ที่ปรับปรุงพัฒนาตนเองจนได้มีคุณภาพ แม้จะเปลี่ยนหน้าที่การงานหรือประกอบอาชีพใด จะมีความมั่นใจในตนเองมีความรับผิดชอบสูง สามารถทำงานได้เรียบร้อยและมักจะสามารรถแก้ไขปัญหาชีวิตตนเองได้

จากข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าชีวิตสามารถพัฒนาได้ เปลี่ยนแปลงได้ เปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่าที่เป็น ดังนั้นการพัฒนาจึงจำเป็นต้องมีการกำหนดกรอบนโยบายที่ชัดเจนเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่ต้องการ

การพัฒนาทักษะชีวิตเยาวชนจำเป็นต้องพัฒนาหลายๆ ด้านไปพร้อมๆ กัน การสร้างและพัฒนาทักษะชีวิตของเยาวชนและบุคลากรของประเทศในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สามารถดูได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อันเป็นกรอบหลักในการพัฒนาเยาวชนบุคลากรของประเทศไปในทิศทางที่พึงประสงค์ โดยเฉพาะแผนพัฒนาฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และแผนพัฒนาฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ที่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนอย่างบูรณาการและมีความต่อเนื่องในช่วงที่ผ่านมา

ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 9 ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนา “คนเป็นศูนย์กลาง” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนา ฉบับที่ 8 โดยสาระสำคัญในแผนพัฒนา ฉบับที่ 9 ยังคงเน้นการพัฒนาที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางบนรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจที่พอเพียงและมีดุลยภาพ การพัฒนาประชากรมีนโยบายที่เน้นด้านการพัฒนาคุณภาพประชากรในวัยเด็กครอบคลุมในเรื่องการพัฒนาศึกษาและสุขภาพ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ประชาสังคม แก้ไขปัญหาความยากจนและการไม่เข้าถึงบริการของคนจน

จากการศึกษานิยามความหมาย องค์ประกอบ เทคนิควิธีการ มาตรการที่นักวิชาการได้ให้ไว้ หลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต แนวคิดการเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชน คุณลักษณะเด็กและเยาวชนที่พึงประสงค์ รวมถึงนโยบายเยาวชนแห่งชาติ ก็สามารถสรุปสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน ดังนี้ การเสริมสร้างทักษะชีวิตสู่เยาวชนคุณภาพนั้น จำต้องพัฒนาหลายๆ ด้านพร้อมๆ กัน ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 9 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง เน้นการพัฒนาศึกษา สุขภาพ การมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ประชาสังคม การแก้ปัญหาความยากจน ให้ประชาชนเข้าถึงบริการของรัฐ

อย่างทั่วถึง โดยสรุป การเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชน จะต้องครอบคลุม ทักษะชีวิตด้าน สุขภาพร่างกาย ทักษะชีวิตด้านสติปัญญา ทักษะชีวิตด้านอารมณ์ ทักษะชีวิตด้านสังคม

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทครู

3.1 ความหมายของครู

ดำรง ประเสริฐกุล (2542, น. 3) ได้ให้นิยามความหมายของครูว่า ความหมายดั้งเดิม หมายถึง ผู้เปิดประตูปัญญาของศิษย์ไปสู่คุณธรรมขั้นสูง แต่ปัจจุบันคนทั่วไปเข้าใจครูในฐานะ ผู้ที่อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้แก่ศิษย์ เป็นผู้มีความหนักแน่นควรแก่การเคารพของศิษย์

ธีรศักดิ์ อัครบวร (2544, น. 10) กล่าวว่าครูคือ ผู้ที่ทำหน้าที่หลักทางด้านการเรียนการสอน และส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีต่างๆ ในสถานศึกษาก็จะไม่เรียกว่าครูอีกต่อไป สำหรับด้านการเรียนการสอนก็หมายความว่า ครูต้องเป็นผู้จัดประกายการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้ของผู้เรียน ครูต้องเป็นผู้แสวงหาสาระการเรียนรู้ตลอด กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ เพื่อสนองความสนใจ และสนองความต้องการของผู้เรียน ครูมิใช่ผู้ยืนสอน หน้าชั้นแบบเป็นองค์ความรู้แบบเบ็ดเสร็จในห้องเรียนอย่างในอดีต

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้คำจำกัดไว้ในมาตรา 4 ว่า ครู หมายความว่า บุคคลากรวิชาชีพซึ่งทำหน้าที่หลักทางด้านการเรียนการสอนและส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีการต่างๆ ในสถานศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน (ธีรศักดิ์ อัครบวร, 2544, น. 9)

ดังนั้น ครู จึงหมายถึง บุคคลากรวิชาชีพซึ่งทำหน้าที่หลักทางด้านการเรียนการสอน และส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน ทั้งทางด้านเนื้อหาวิชาการและทางคุณธรรมจริยธรรมอย่างเต็มกำลัง ความสามารถ

3.2 ลักษณะของครูที่ดีในทัศนะต่างๆ

ลักษณะของครูที่ดีตามแนวพระพุทธศาสนามีสาระสำคัญดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2545, น. 204) ได้กล่าวถึงกัลยาณมิตรธรรม คือ คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ กล่าวคือ ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงาม

และความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูเป็นสำคัญ อันประกอบด้วยคุณลักษณะ 7 ประการ ดังนี้

1. ปิโย แปลว่า น่ารัก หมายถึง ครูต้องเป็นผู้ให้ความสนิทสนมแก่ศิษย์เพื่อให้ศิษย์มีความสบายใจและกล้าที่จะเข้าไปปรึกษาหารือเรื่องต่างๆ ครูทำตัวให้น่ารักและเป็นที่รักแก่ศิษย์นั่นเอง

2. ครู แปลว่า นำเคารพ หมายถึง ครูจะต้องดูแลและปกครองศิษย์ ให้ศิษย์มีความอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และรู้สึกปลอดภัย ครูต้องประพฤติสมควรแก่ฐานะนั่นเอง

3. ภาวนีโย แปลว่า นำเจริญใจ นำยกย่องในฐานะผู้ทรงคุณ หมายถึง ครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งที่เป็นผู้ที่ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ครูจะต้องฝึกตนเองให้เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชาการและให้มีสมรรถภาพในการทำงานอยู่เสมอ

4. วตุตา จ แปลว่า รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ หมายถึง ครูจะต้องรู้จักพูดให้ศิษย์เข้าใจได้ตรงตามเป้าหมายที่วางไว้ สอนให้สิ่งที่ถูกต้องไม่บิดเบือนและครูจะต้องสอนด้วยความสนุกสนานเหมาะสมกับวัยของผู้เรียนด้วย

5. วจนุกขโม แปลว่า สอดทนต่อถ้อยคำ หมายถึง ครูต้องพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา การซักถาม คำเสนอแนะและคำวิพากษ์วิจารณ์ ได้โดยไม่ฉุนเฉียวและสามารถควบคุมอารมณ์ได้

6. คัมภีรญจ กถิ กตฺตา แปลว่า แกล้งเรื่องล้าลึกได้ หมายถึง ครูต้องสามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจได้ง่าย

7. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย แปลว่า ไม่ชักนำในเรื่องเหลวไหล หมายถึง ครูไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางที่เสื่อมเสีย ครูไม่ประพฤติสิ่งชั่วจะเว้นจากอบายมุข 6 อันได้แก่ ติดสุราและของมีเมา เทียบกลางคืน เทียบดูการละเล่น ติดการพนัน คบคนชั่ว และเกี้ยวคร้านการงาน

อันที่จริงคำสอนในพระพุทธศาสนามีหลายหมวดที่ใช้ช่วยให้เป็นครูที่มีคุณลักษณะที่ดี หรือมีคุณสมบัติที่เรียกว่า มีความเป็นครู สำหรับกัลยาณมิตรธรรมนี้เป็นธรรมที่บ่งบอกลักษณะที่มีส่วนเกี่ยวกับการให้ความรู้ ความอบอุ่นและความมั่นใจแก่ศิษย์

3.3 ลักษณะของครูดีที่พึงประสงค์

ธีรศักดิ์ อัครบวร (2544, น. 64-67) ได้กล่าวถึงลักษณะของครูดีที่พึงประสงค์ ว่า จะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ด้าน คือ

1. ภูมิรู้ ลักษณะของครูในด้านนี้ ได้แก่ คุณสมบัติส่วนตัว ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ ความสามารถทางด้านวิชาการที่จะสอนตลอดจนการเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี เฉลียวฉลาด มั่นใจในตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ รู้จักแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เป็นต้น ภูมิรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครูได้แก่ การสอนดีและการปกครองดี สามารถอธิบายได้รวบรัดชัดเจน สอนสนุก ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายได้ ควบคุมชั้นเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัย เป็นต้น

2. ภูมิธรรม ลักษณะของครูที่ดี ได้แก่ การประพฤติดี เว้นจากอบายมุขทั้งปวง กระทำแต่สิ่งที่ดีที่สุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ นอกจากนี้ครูต้องมีจรรยาบรรณและคุณธรรมสูง ซื่อสัตย์ เสียสละ มีเมตตา กรุณา ยุติธรรม และมานะอดทน เป็นต้น

3. ภูมิฐานที่ดีของครูในลักษณะนี้ ได้แก่ บุคลิกภาพดี รูปร่างท่าทางดี แต่งกายสะอาด เรียบร้อยพูดจาไพเราะนุ่มนวล น้ำเสียงชัดเจนมีลักษณะเป็นผู้นำ เป็นต้น นอกจากนี้ครูต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดีมีอัธยาศัยไมตรีกับบุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้น

คุณลักษณะทั้งหลายของครูดังกล่าวนี้ ล้วนแล้วเป็นสิ่งที่ดีที่สร้างสม บ่มเพาะ และฝึกฝน หรือฝึกปรือได้ ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือตัวบุคคลผู้ที่จะพึงประสงค์จะเข้าสู่วงการอาชีพครูนั้นเอง จะต้องมีความศรัทธาในอาชีพ มีความเชื่อมั่นว่า วิชาชีพครูเป็นอาชีพที่ดีมีคุณค่า เชื่อมั่นว่า ตนสามารถเป็นครูที่ดีได้ แล้วตั้งใจใฝ่หาความรู้และวิธีสอน สังสมวิทยาการทั้งหลายตลอดจนปรับบุคลิกภาพของตนให้เหมาะสม สิ่งเหล่านี้จะทำให้สามารถเป็นครูที่ดีได้ตามเป้าหมายที่ตนได้กำหนดไว้

3.4 บทบาทของครูตามรูปแบบ Teacher's Model

มีผู้เสนอว่าถ้าพิจารณาบทบาทหน้าที่ครูจากคำว่าครูในภาษาอังกฤษ คือ Teacher น่าจะจำแนกได้ดังนี้ ทวีป อภิสิทธิ์ (2524, น. 2)

T-Teaching	คือ บทบาทของครูผู้สอน ผู้ถ่ายทอดความรู้แก่ศิษย์
E-Ethics	คือ บทบาทของผู้ส่งเสริมจริยธรรม ผู้มีคุณธรรมจริยธรรม
A-Academic	คือ บทบาทของผู้มีหลักวิชา ถ่ายทอดหลักวิชาและเป็นนักวิชาการ
C-Cultural Heritage	คือ บทบาทผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม
H-Human Relation	คือ บทบาทผู้สร้างมนุษยสัมพันธ์ มีความสัมพันธ์อันดีกับศิษย์และคนทั่วไป

E-Evaluation	คือ	บทบาทของผู้วัดและประเมินผล
R-Research	คือ	บทบาทของผู้ค้นคว้าวิจัยและนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์
S-Service	คือ	บทบาทผู้ให้บริการแก่ศิษย์และชุมชน

วิไลลักษณ์ สายเสน่ห์ และ รบทิศ ไวยสุศรี (2548, น. 15) ได้เสนอบทบาทของครูในการสอนที่สำคัญมี 5 ประการด้วยกันคือ

1. จัดการสภาพแวดล้อม สื่อ เครื่องมือ เพื่อเสริมสร้างความรู้ที่หลากหลาย
2. วางแผนกิจกรรม ทั้งนี้ข้อเตือนใจที่สำคัญคือ “ไม่ลืมความแตกต่างของแต่ละคน”
3. พัฒนาตัวเองทั้งกายและใจ “ความรู้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยตนเอง สามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้งอกงามไปได้เรื่อยๆ”
4. ลงมือสร้างและทำ เพื่อให้ผู้เรียนเกิด
 - 4.1 ทักษะการแสวงหาความรู้
 - 4.2 ทักษะการศึกษาด้วยตนเอง
 - 4.3 ทักษะการคิด
 - 4.4 ทักษะด้านการจัดการและการทำงานเป็นทีม
5. ประเมินผล และให้ผลป้อนกลับแก่ผู้เรียน

หลังจากผู้สอนทราบบทบาทของตนเองแล้ว ผู้สอนจะต้องรู้จักการสร้างสรรคความรู้ให้ผู้เรียนมีองค์ประกอบด้วยกัน 3 ส่วนคือ

- จุดมุ่งหมายหรือความต้องการของผู้เรียน
- ความรู้เดิมหรือสิ่งที่มีอยู่ของผู้เรียน
- สารหรือสิ่งใหม่ที่จะเรียนรู้

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทครู จากนักวิชาการหลายท่านทำให้สามารถสรุปได้ว่า บทบาทของครูนั้น หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของครูในการถ่ายทอดหลักวิชา ความรู้ ความสามารถ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ ทรงคุณธรรม มีภูมิธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีของเยาวชน สามารถให้คำปรึกษาแนะนำที่ดีได้ โดยสรุป คุณลักษณะของครูที่ดีต้องประกอบด้วย ความรอบรู้ สอนดี มีคุณธรรมจรรยาบรรณ และมุ่งมั่นพัฒนา

4. บทบาทครูกับการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน

บทบาทของครูที่มีผลต่อการเสริมสร้างทักษะชีวิต เพื่อสร้างเยาวชนให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ตามองค์ประกอบของทักษะชีวิตทั้ง 4 ด้าน ผู้ศึกษาได้ทำการค้นคว้าและนำเสนอประเด็นของการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านต่างๆ ตามมาตรการดังต่อไปนี้

4.1. การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย

มาตรการ

1. ใช้มาตรการคัดกรองเพื่อรู้ปัญหาและเฝ้าระวังโรคติดต่อ โรคไม่ติดต่อ และโรคทางพันธุกรรม
2. เร่งรัดการขยายบริการการประกันสุขภาพ ให้ครอบคลุมเด็กและเยาวชนทุกกลุ่ม รวมทั้งกลุ่มลูกจ้างในภาคเกษตรและกลุ่มด้อยโอกาส
3. จัดบริการสุขภาพอย่างมีคุณภาพโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า 18 ปี และให้มีระบบรายงานสุขภาพสำหรับการส่งต่อและรับบริการอย่างต่อเนื่อง
4. สนับสนุนให้โรงเรียนเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในชุมชน ทั้งสุขภาพกายและใจ ตลอดจนโรงที่อาจเกิดภาวะเสี่ยงทางสุขภาพ ได้แก่ การเสพยาสูบที่มีแอลกอฮอล์ บุหรี่ สารเสพติด โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์และพฤติกรรมกรรมการบริโภคที่ถูกต้อง
5. ให้ความรู้เรื่องอนามัยเจริญพันธุ์แก่เยาวชนทุกกลุ่ม เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเพศศึกษาและอนามัยวัยรุ่น
6. สร้างความเข้าใจให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการป้องกันโรค รักษาอาการร่างกายอย่างถูกวิธีและมีแนวคิดเรื่องการรักษาสุขภาพว่าเป็นเรื่องของชุมชนที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน ตลอดจนการเป็นต้นแบบของการรักษาสุขภาพและการป้องกันโรคที่เกิดจากภาวะเสี่ยงต่างๆ ได้
7. เผยแพร่ข่าวสารและให้บริการเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพกายและสุขภาพจิต รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับภาวะเสี่ยงตามช่วงอายุต่างๆ ให้ประชาชนทราบเป็นระยะ

การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกายนั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องได้รับการเสริมสร้างอย่างเป็นกระบวนการต่อเนื่อง และสม่ำเสมอจนตลอดชีวิต ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดศักยภาพในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข โดยเฉพาะกับกลุ่มเยาวชนในสถานศึกษาซึ่งถือว่าเป็นช่วงวัยรอยต่อที่จะเติบโตไปเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาตนเอง และสังคม บทบาทครูจึงมีความสำคัญที่จะช่วยกันเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกายเพื่อให้เยาวชนเติบโตอย่างมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยอาศัยแนวทาง ดังต่อไปนี้

กัลยา กิจบุญชู (2549, น. 12-15) ได้ศึกษาบทบาทครูในการสร้างโอกาสและการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกาย พอจำแนกได้ดังนี้

- 1) ใช้แนวทางการส่งเสริมการออกกำลังกาย โดยการสนับสนุนให้มีการออกกำลังกายโดยคำนึงถึงความสะดวก ปลอดภัยและสถานที่ที่พอเพียง

2) สนับสนุนการทำงานของโรงเรียนไม่เฉพาะการแข่งขันกีฬา แต่รวมถึงการส่งเสริมการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพด้วย

3) เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตที่ Active บริโภคอาหารที่มีคุณภาพ ไม่สูบบุหรี่ มีส่วนร่วมในการเล่นกับเยาวชน เน้นการเล่นที่สนุกสนาน

4) สอนเรื่องความปลอดภัยในการเล่นและทำกิจกรรมต่างๆ ที่เยาวชนสนใจ ต้องมั่นใจว่าเยาวชนรู้จักแห่งความปลอดภัยในการใช้อุปกรณ์ที่ถูกต้อง และใส่เสื้อผ้าที่เหมาะสม เพื่อความปลอดภัยและป้องกันอุบัติเหตุ

5) ไม่ควรลงโทษเยาวชนโดยการออกกำลังกาย เช่น การวิ่งรอบสนามโรงเรียน การวิดพื้น การปั่นจักรยาน เป็นต้น

6) จัดหาสถานที่ที่เหมาะสม สะอาด ปลอดภัย และเปิดโอกาสให้เยาวชนใช้สถานที่นอกเวลาเรียนหรือช่วงวันหยุดได้ รวมไปถึงเป็นธุระจัดหาอุปกรณ์การออกกำลังกาย ที่ได้มาตรฐาน และเพียงพอแก่ความต้องการของเยาวชน

สุขบัญญัติแห่งชาติ

กองสุศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ (2547, น. 3-4) ได้กล่าวถึงการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกาย พอสรุปได้ดังนี้

“สุขภาพดี ไม่มีขาย อยากได้ ต้องสร้างเอง” เป็นคำกล่าวที่ผู้รักสุขภาพทุกท่านเห็นด้วย และปฏิบัติตาม ในขณะที่อีกหลายคนมองข้าม ยามเจ็บป่วยจึงหันมาใส่ใจสุขภาพ โดยให้ความสำคัญกับการ “ซ่อมสุขภาพ” มากกว่า “การสร้างสุขภาพ” ทำให้เยาวชนไทยยังมีการเจ็บป่วยด้วยโรคที่สามารถป้องกันได้ เช่น ความดันโลหิตสูง เบาหวาน มะเร็ง รวมทั้ง โรคติดต่อรุนแรงอื่นๆ เช่น โรคอุจจาระร่วง ไข้หวัดนก ฯลฯ ซึ่งเกิดจากการที่มีสุขนิสัยที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมของคนเรา การมีสุขนิสัยที่ดีเป็นความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน ในอดีตเราเคยรู้จักคำว่า “กติกานามัย” ซึ่งต่อมาได้มีการปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาในปัจจุบัน เรียกว่า “สุขบัญญัติแห่งชาติ” มีข้อกำหนดในการปฏิบัติ 10 ข้อ ดังนี้

- 1) ดูแลสุขภาพร่างกายและของใช้ให้สะอาด
- 2) รักษาฟันให้แข็งแรงและแปรงฟันทุกวันอย่างถูกต้อง
- 3) ล้างมือให้สะอาดทุกครั้งก่อนกินอาหารและหลังการขับถ่าย
- 4) กินอาหารสุกสะอาด ปราศจากสารอันตรายและหลีกเลี่ยงอาหารรสจัด สีสันฉูดฉาด
- 5) งดบุหรี่ สุรา สารเสพติด การพนัน และการสำส่อนทางเพศ
- 6) สร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวให้อบอุ่น

- 7) ป้องกันอุบัติเหตุด้วยการไม่ประมาท
- 8) ออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอและตรวจสุขภาพประจำปี
- 9) ทำจิตใจให้ร่าเริงอยู่เสมอ และ
- 10) มีสำนึกต่อส่วนรวม ร่วมสร้างสรรค์สังคม

จากวิกฤตการณ์ไข้หวัดนกที่ผ่านมา ทำให้ประชาชนล้มป่วยและเสียชีวิต รวมทั้งสูญเสียด้านเศรษฐกิจโดยรวมนั้น เนื่องจากประชาชนมีสุขนิสัยที่ไม่ถูกต้อง เช่น การไม่ล้างมือ การกินอาหารไม่สุก ไม่ใช้ช้อนกลาง สุขภาพร่างกายที่อ่อนแอเนื่องจากการไม่ออกกำลังกาย การไม่ดูแลสุขภาพสิ่งแวดล้อม ที่ก่อให้เกิดแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค และบ่อเกิดแห่งพาหะนำโรค เช่น แมลงวัน หนู ยุง เป็ด ไก่ เป็นต้น เป็นสาเหตุให้เกิดโรคอุจจาระร่วง ไข้เลือดออก ไข้หวัดนก

จากการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกาย ตามที่หน่วยงานนักวิชาการทางด้านสุขภาพได้ให้คำแนะนำไว้ นั้น พอจะประมวลสรุปได้ว่า บทบาทการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชนด้านร่างกายนั้น มีวิธีการที่สำคัญๆ กล่าวคือ การส่งเสริมการออกกำลังกายให้เหมาะสม ปลอดภัย เป็นไปตามความถนัดของแต่ละบุคคล การส่งเสริมการควบคุมน้ำหนัก จัดกิจกรรมให้ความรู้เกี่ยวกับการรับประทานอาหารที่ครบทั้งห้าหมู่ ไม่มากไม่น้อยเกินไป ส่งเสริมการงดเว้นจากสารเสพติด เช่น บุหรี่ สุราเมรัย และเครื่องดื่มประเภทแอลกอฮอล์ ซึ่งการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านร่างกายนั้น ถือว่าเป็นทักษะพื้นฐานที่สำคัญให้การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านอื่นเป็นไปด้วยความมีประสิทธิภาพด้วย

4.2 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสติปัญญา

มาตรการ

1. ส่งเสริมให้ครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันทางศาสนา มีส่วนร่วมในการพัฒนาจิตใจเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนปัญหาความขัดแย้งด้านแนวคิดระหว่างกัน
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนเกิดการเรียนรู้ที่จะแสวงหาข้อมูลในการตัดสินใจตัดสินใจตนเอง มีทักษะในชีวิตด้วยวิธีการศึกษาในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้รู้จักคิด รู้จักเลือกระหว่างสารสนเทศที่ดีและเหมาะสม
3. จัดระบบการศึกษาสำหรับเยาวชนที่มุ่งผลิตเพื่อการมีงานทำ โดยให้เยาวชนเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนที่เน้นคุณภาพ และเครือข่ายการเรียนรู้ที่หลากหลาย

4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้บิดามารดา ครู และสื่อมวลชน มีหน้าที่ร่วมรับผิดชอบในการสร้างคุณภาพเด็กและเยาวชนให้เต็มตามศักยภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาเป็นศูนย์ป้องกันปัญหาและปรับพฤติกรรมเด็กและเยาวชน

5. สร้างค่านิยมให้เห็นคุณค่าของการทำงาน การมีงานทำ และมีศักดิ์ศรีจากการทำงาน ที่สุจริตตลอดจนสนับสนุนการผลิตกำลังแรงงานที่อยู่ในระบบการศึกษาให้สามารถประกอบอาชีพอิสระมากขึ้น

6. ส่งเสริมให้ชุมชนและสถานศึกษาจัดการฝึกอาชีพสำหรับการเตรียมเยาวชนเพื่อเข้าสู่โลกอาชีพด้วยความมั่นใจและภาพภูมิ

จะเห็นได้ว่าการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข ตามอุดมการณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นั้น ครูผู้สอนคือบุคคลที่สำคัญที่สุดในการที่จะนำยุทธศาสตร์การจัดกระบวนการเรียนรู้ไปสู่ความสำเร็จ (กรมวิชาการ, 2542, น. 13)

ขั้นตอนสำคัญๆ ในการเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชนควรประกอบด้วยประเด็นสำคัญ 4 ประการ คือ

1. บทบาทการสอนของครู เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียน ให้สามารถสร้างความรู้ความสามารถใหม่ๆ อันเป็นองค์ประกอบของทักษะชีวิต

2. บทบาทครูในการช่วยเสริมสร้างทักษะชีวิต โดยทำหน้าที่เสมือนผู้ชี้แนะทรัพยากร กล่าวคือการบอกแนวทางให้

3. บทบาทครูทำหน้าที่เสมือนผู้วินิจฉัย เป็นผู้พิพากษา ให้การช่วยตรวจสอบความรู้ความเข้าใจ หรือความชำนาญด้านต่างๆ ของเยาวชน

4. บทบาทครูในฐานะผู้ช่วยสร้างแผนผังความคิด โดยวิธีการให้ผู้เรียนนำความรู้ ความคิด รวบรวมที่สร้างขึ้นมานำมาอภิปรายร่วมกัน แล้วแสวงหาข้อสรุปร่วมกัน

4.3 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านอารมณ์

พระเทพเวที (2532, น. 30) ทักษะชีวิตด้านอารมณ์ หมายถึง การเสริมสร้างจิตใจให้มีคุณลักษณะแห่งความดีงามทางคุณธรรม ด้วยการมีคุณธรรมจริยธรรม การรู้จักการปฏิบัติตนด้วยความดีงาม เช่น มีเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความกตัญญูกตเวที ความเข้มแข็งอดทน ความหนักแน่น ไม่หวั่นไหวในอารมณ์ต่างๆ โดยแบ่งออกเป็นด้านต่างๆ ได้แก่

1) การพัฒนาคุณภาพอารมณ์ ที่มีคุณธรรมและประณีตดีงาม มีความเตตา กรุณา มีความกตัญญูทเวท

2) การพัฒนาสมรรถภาพของอารมณ์ หมายถึง ความสามารถของอารมณ์ที่มีความเข้มแข็ง เพราะเนื่องจากเราจะใช้ปัญญาคิดค้นอะไรต่างๆ ให้ได้ผล ตลอดจนความก้าวหน้าในชีวิต อารมณ์ของเราต้องมีสมรรถนะที่ดี คือ มีสติ วิริยะ อดทน เพียรพยายาม

3) การพัฒนาสุขภาพอารมณ์ นอกจากจะมีคุณภาพอารมณ์ที่ดี และมีความเข้มแข็งดีแล้ว ต้องมีสุขภาพอารมณ์ที่ดีด้วย คือ มีความสุข ปิติ มีความอิ่มเอิบ ลักษณะของอารมณ์ที่มีความสุขนี้เป็นสิ่งสำคัญ และเป็นปัญหามากในทางโลกขณะนี้ เนื่องจากบุคคลในสังคมขาดทักษะชีวิตด้านอารมณ์ที่ดี

มาตรการ

1. สนับสนุนให้บิดามารดาใช้วิธีการเลี้ยงดูบุตรด้วยการให้ความรัก สนับสนุน ควบคุม และให้เหตุผลตลอดจนมีความสม่ำเสมอในการวางระเบียบวินัยและการปฏิบัติในครอบครัว

2. รณรงค์ให้บิดามารดาแสดงความชื่นชมและชมเชยบุตร เมื่อลูกเรียนรู้ที่จะมีการเอื้อเฟื้อ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมหรือคนที่อยู่ไกลตัวออกไป

3. สร้างความเข้าใจให้บิดามารดาเห็นคุณค่าของการเป็นต้นแบบ เสริมสร้างลักษณะนิสัยความมีวินัยความอดทนและการควบคุมอารมณ์

4. ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีประสบการณ์ที่หลากหลาย เพื่อการพัฒนาเจตคติและบุคลิกภาพแบบประชาธิปไตย ตลอดการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรม

5. สร้างความเข้าใจในเรื่องแนวทางการเรียนรู้ โดยผู้เรียนเป็นศูนย์กลางให้ตรงกันระหว่าง ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน

6. กระตุ้นให้ครูและครอบครัวมีบทบาทร่วมกันในการพัฒนาประชาคมเพื่อสนับสนุนให้เด็กเกิดความรู้สึกดีหรือวันที่จะแสวงหาโอกาสในการเรียนรู้

7. สนับสนุนให้เด็กและเยาวชนทำงานเป็นกลุ่มแบบร่วมมือ รู้จักการวางแผนอนาคตการทำงาน มีการควบคุมอารมณ์ มีระเบียบวินัยในตนเอง

รศมี มณีนิล (2549, น. 18-20) ได้กล่าวถึงเทคนิคการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านอารมณ์ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมไว้ดังนี้

1. เข้าใจและยอมรับธรรมชาติของอารมณ์ บุคคลแต่ละคนมีความรู้สึกและอารมณ์พื้นฐานของตนเอง เช่น ดีใจ เสียใจ อิจฉา ฯลฯ และมีการแสดงออกที่ต่างกรรมต่างวาระกันไป แต่ละคนจะมีอารมณ์และความรู้สึกที่ผันแปรแตกต่างกันไป ยากที่จะนำความรู้สึกดี-ชั่วของตัวเอง

ไปตัดสินได้ การตัดสินความเหมาะสมขึ้นอยู่กับสถานการณ์เหตุผล ภัย ปัจจัยทางสังคมและการกำหนดทางวัฒนธรรม

2. รับฟัง ทำความเข้าใจและให้เกียรติผู้อื่น การยอมรับและเข้าใจภาวะที่บุคคลแสดงออก เป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างเสริมความภาคภูมิใจตนเองการรักษาหน้า ความมั่นใจไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งจะมีผลต่อคุณภาพและผลผลิตที่บุคคลมีส่วนต่อองค์กร การปฏิเสธที่จะรับฟังหรือทำความเข้าใจกับภาวะอารมณ์ที่แสดงออก เช่น การเพิกเฉย วิพากษ์ตำหนิ การเห็นเป็นเรื่องปกติ การบั่นทอนล้อเลียนความรู้สึกของบุคคลเป็นการทำลายระดับความมั่นใจในตนเอง ความคิดสร้างสรรค์และเกียรติภูมิแห่งตนของผู้อื่น และเป็นการไม่เคารพความเป็นปัจเจกบุคคลอีกด้วย

3. รู้ทัน ฝึกรู้เท่าทันอารมณ์ตนเอง บอกกับตัวเองได้ว่าขณะนี้กำลังรู้สึกอย่างไร และรู้ได้ถึงเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ที่เกิดขึ้น ชื่อสัตย์ต่อความรู้สึกของตนเอง ยอมรับข้อบกพร่องของตนเองได้ แม้เมื่อผู้อื่นพูดถึงก็สามารถเปิดใจรับมาพิจารณาเพื่อที่จะหาโอกาสปรับปรุงหรือใช้เป็นข้อเตือนใจที่จะระมัดระวังการแสดงอารมณ์มากขึ้น

4. รับผิดชอบ เมื่อเกิดความหงุดหงิด ไม่พอใจ ท้อแท้ ให้ฝึกคิดอยู่เสมอว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้นเองจากการกระตุ้นของปัจจัยภายนอก เพราะฉะนั้น จึงควรรับผิดชอบต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้น ควรหัดแยกแยะวิเคราะห์สถานการณ์ด้วยเหตุผล ไม่คิดเอาเองด้วยอคติหรือประสบการณ์เดิม ๆ ที่มีอยู่เพราะอาจทำให้การตีความในปัจจุบันผิดพลาดได้

5. จัดการได้ อารมณ์ไม่ดีที่เกิดขึ้นสามารถคลี่คลายสลายให้หมดไปด้วยการรู้เท่าทันและหาวิธีจัดการที่เหมาะสม เช่น ไม่จมจ่อมอยู่กับอารมณ์นั้น พยายามเบี่ยงเบนความสนใจ โดยหางานหรือกิจกรรมทำเพื่อให้ใจจดจ่ออยู่กับงานนั้น เป็นการสร้างความเพลิดเพลินใจขึ้นมาแทนที่อารมณ์ไม่ดีที่มีอยู่

6. ใช้ให้เป็นประโยชน์ ฝึกใช้อารมณ์ส่งเสริมความคิด ให้อารมณ์ช่วยปรับแต่งและปรุงความคิดให้เป็นไปในทางที่มีประโยชน์ ฝึกคิดในด้านบวกเมื่อเผชิญกับเหตุการณ์ในที่ทำงาน

7. เต็มใจให้ตนเอง โดยการหัดมองโลกในแง่บวกที่สวยงาม รื่นรมย์ มองหาข้อดีในงานที่ทำ ชื่นชมด้านดีของเพื่อนร่วมงานเพื่อลดอคติและความเครียดในจิตใจทำให้ทำงานร่วมกันอย่างมีความสุขมากขึ้น

8. ฝึกสมาธิ ด้วยการกำหนดรู้ว่เรากำลังอะไรอยู่ รู้ว่าปัจจุบันกำลังสุขหรือทุกข์อย่างไร อาจเป็นสมาธิอย่างง่าย ๆ ที่กำหนดจิตใจไว้ที่ลมหายใจเข้าออก การทำสมาธิจะช่วยให้จิตใจสงบและมีกำลังใจในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้น

9. ตั้งใจให้ชัดเจน โปรแกรมจิตใจตนเองด้วยการกำหนดว่าต่อไปนี้จะพยายามควบคุมอารมณ์ให้ได้ และตั้งเป้าหมายในชีวิตหรือการทำงานให้ชัดเจน

10. เชื่อมั่นในตน จากงานวิจัยหลายเรื่องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคนที่มีความเชื่อมั่นในตนเองจะมีความสำเร็จในการทำงาน และการเรียนมากกว่าคนที่ไม่เชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง

11. กล้าลองเพื่อรู้ การกล้าที่จะลองทำในสิ่งที่ยากกว่าในระดับที่คิดว่าน่าจะทำได้จะช่วยเพิ่มความมั่นใจให้ตนเองและเป็นโอกาสสำคัญที่จะได้เรียนรู้อะไรใหม่ๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความสามารถให้มากยิ่งขึ้น

12. การแก้ไขความขัดแย้ง บางครั้งการใช้เพียงเหตุผลแต่โดยลำพัง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางอารมณ์ความรู้สึกได้ ความยอมรับความรู้สึกโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ ก่อน แล้วค่อยมาพิจารณาการแสดงออก ผู้มีความฉลาดทางอารมณ์สูงกว่าจะไม่ใช้วิธีการที่บั่นทอนความรู้สึกของผู้อื่น แต่ความสามารถในการจัดการกับอารมณ์ได้ดีจะช่วยทั้งความรู้สึกของตัวเองและช่วยให้อีกฝ่ายสงบลงได้ การที่บุคคลแสดงภาวะอารมณ์ออกในทางลบ เช่น โกรธ เสียใจ เศร้า ซึม อาฆาต ไม่ให้อภัย แสดงให้เห็นว่าความต้องการทางอารมณ์ยังไม่ได้รับการตอบสนอง ยังมีความตึงเครียดในจิตใจ ผู้บริหาร เพื่อนร่วมงานและผู้เกี่ยวข้องความทำความเข้าใจภาวะอารมณ์ของตน เพื่อเข้าใจภาวะอารมณ์ของผู้อื่นเปิดโอกาสให้แต่ละคนได้แสดงอารมณ์ ความรู้สึก รับฟังด้วยความเข้าใจ เห็นใจและยอมรับภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งจะส่งผลต่อการยอมรับตนเองและเพิ่มความมั่นคงทางจิตใจ ส่งผลต่อการพัฒนาทางความคิด การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เพิ่มขวัญกำลังใจ ความร่วมมือ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการปฏิบัติงาน

13. ในกรณีที่บุคคลแสดงภาวะอารมณ์ทางลบในระดับที่รุนแรง เช่น เดียวดี เดียวร้าย คาดคะเนพฤติกรรมไม่ได้หรือไม่สามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาได้เลย พุดมากเกินปกติ เปลี่ยนหัวข้อพูดคุยรวดเร็ว หงุดหงิดง่าย มีปฏิกิริยามากเกินไปต่อเหตุการณ์เล็กๆ น้อยๆ ฯลฯ ผู้บริหารและเพื่อนร่วมงานควรหามาตรการสร้างภาวะแวดล้อมที่มีการดูแลเอาใจใส่ร่วมมือกัน รับฟังข้อปัญหาให้ความรู้เพื่อการยอมรับและทางบำบัดแก้ไขในกรณีของผู้ที่ไม่สามารถสื่อความรู้สึกและภาวะอารมณ์กับผู้อื่นได้ ผู้บริหารอาจโยกย้ายไปทำงานที่ไม่เกี่ยวข้องกับผู้คนมากนัก ทำคนเดียวได้สำเร็จ หาพนักงานที่กล้าแสดงออกและมีมนุษยสัมพันธ์มาเป็นเพื่อนชวนพูดคุย กระตุ้นให้เขาได้มีโอกาสแสดงความรู้สึกความคิดเห็นโดยรู้สึกว่ามีคนยอมรับฟังตน

จากการได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแล้ว พอสรุปได้ว่าการเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านอารมณ์ นั้น เป็นบทบาทที่สำคัญของครู ที่ครูทุกท่านควรใส่ใจและ

คำนึงถึงตลอดเวลาในการปฏิบัติการสอน ด้วยรูปแบบและวิธีการที่จะเป็นเหตุให้เยาวชนเกิดความรู้ ความสามารถ หรือความชำนาญในการจัดการกับอารมณ์ของตน โดยครูจะต้องทำความเข้าใจยอมรับธรรมชาติของอารมณ์ที่มีอยู่ในเยาวชนแต่ละคนไม่เหมือนกัน แสวงหาวิธีการที่จะจัดการกับความขัดแย้งทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นได้เสมอ ฝึกให้เยาวชนเกิดความสามารถในการจัดการกับอารมณ์ตนเอง ไม่ควรใช้วิธีการลงโทษอย่างรุนแรง แต่ควรพูดจาประนีประนอม ให้กำลังใจ และเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เยาวชน

4.4 การเสริมสร้างทักษะชีวิตด้านสังคม

มาตรการ

1. สนับสนุนให้ชุมชน องค์กรระดับท้องถิ่นและระดับชาติเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้จากการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และกำหนดความต้องการในกิจกรรมของสังคม
2. ปลุกฝังให้เด็กและเยาวชนมีจิตสำนึก ยอมรับฟังความคิดเห็น และมีความรับผิดชอบจากการตัดสินใจและการร่วมดำเนินกิจกรรมในสังคม
3. สนับสนุนให้เด็กและเยาวชนเป็นอาสาสมัครในการทำกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม
4. สนับสนุนให้เด็กและเยาวชนรู้จักการใช้สิทธิ์และมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเองจากการร่วมตัดสินใจในกิจกรรมของชุมชนและสังคม
5. กระตุ้นให้บุคลากรครู ผู้ปกครอง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาคม เพื่อสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนเกิดความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาโอกาสในการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
6. สนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อป้องกัน ปกป้องผลกระทบที่จะเกิดแก่เด็กและเยาวชน รวมทั้งสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนทุกระดับ

สรุปได้ว่า ทักษะชีวิตด้านสังคมนั้น เป็นจิตสำนึกสาธารณะที่เยาวชนไทยควรได้รับการพัฒนาและเสริมสร้างให้เข้มแข็ง ทั้งในฐานะที่เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ เป็นศิษย์ที่ดีของครู เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ และ เป็นศาสนิกชนที่ดีของศาสนา

ตารางที่ 2.2
แสดงวิธีการเสริมสร้างทักษะชีวิตของเยาวชน

ทักษะชีวิต	วิธีการเสริมสร้างทักษะชีวิต
1) <u>ด้านสุขภาพร่างกาย</u> 1.1) มีความสามารถในการปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสุขภาพที่ดี 1.2) ความสามารถในการพัฒนาบุคลิกภาพตนเอง 1.3) การปฏิบัติตนตามข้อกำหนดในสุขบัญญัติแห่งชาติ	1. ใช้มาตรการคิดกรอง เพื่อรู้ปัญหาและเฝ้าระวังโรคติดต่อ โรคไม่ติดต่อ และโรคทางพันธุกรรม 2. สนับสนุนให้โรงเรียนเป็นสถาบันส่งเสริมสุขภาพในชุมชน 3. เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และการให้บริการเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพร่างกาย รวมทั้งปัญหาที่เกี่ยวกับภาวะเสี่ยงตามช่วงอายุต่างๆ ให้เยาวชนทราบเป็นระยะ 4. สนับสนุนให้มีการจัดกิจกรรมออกกำลังกายที่เหมาะสมตามวัย 5. เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตที่ Active บริโภคอาหารที่มีคุณภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการบริโภคอาหารครบ 5 หมู่ 6. รณรงค์ให้มีการงดสูบบุหรี่ รวมถึง การดื่มสุราและเมรัย และสารเสพติดทุกชนิด
2) <u>ด้านสติปัญญา</u> 2.1) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อันจะนำไปสู่การค้นพบวิธีการแก้ ปัญหาได้สำเร็จ 2.2) คิดอย่างมีวิจารณญาณ มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ รู้จักแยกแยะ ข้อมูลข่าวสาร ปัญหา และสถานการณ์รอบตัวได้อย่างรอบคอบและมีเหตุผล 2.3) มีวิสัยทัศน์ รู้จักสร้างอนาคต รู้จักเดาเหตุการณ์ล่วงหน้า มีจินตนาการที่สร้างสรรค์	1. ส่งเสริมให้เครือข่ายพัฒนาเยาวชน อันประกอบไปด้วย บ้าน วัด โรงเรียน (บ-ว-ร) มีส่วนร่วมในการพัฒนาจิตใจ 2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ในการตัดสินใจด้วยตนเอง มีทักษะในการใช้ชีวิต ด้วยวิธีการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ 3. ทำหน้าที่เหมือนผู้วินิจฉัย ให้การช่วยเหลือตรวจสอบความรู้ ความเข้าใจ หรือความชำนาญด้านต่างๆ ของเยาวชน 4. มีส่วนร่วมในการช่วยสร้างแผนผังความคิด โดยวิธีการให้เยาวชน นำความรู้ ความคิดรวบยอดที่สร้างขึ้นมานำมาอภิปราย แล้วแสวงหาข้อสรุปร่วมกัน

ตารางที่ 2.2 (ต่อ)

ทักษะชีวิต	วิธีการเสริมสร้างทักษะชีวิต
3) <u>ด้านอารมณ์</u> 1) ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ของตนเอง รู้จักการปรับตัว ภูมิการตัดสินใจที่ดี 2) การสร้างความ สำเร็จให้ตนเอง การขจัดทุกข์และสร้างสุข 3) การมีสุนทรียภาพ มีความสงบสุขในจิตใจ มีสติ สมาธิ และความเพียร 4) มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี	1. สนับสนุนส่งเสริมให้มารดาบิดาใช้วิธีการเลี้ยงดูบุตรด้วยวิธีการให้ความรัก สนับสนุน และใช้เหตุผล ตลอดจนมีความสม่ำเสมอในการวางระเบียบวินัย และการปฏิบัติตนในสังคม 2. ส่งเสริมให้เยาวชนมีประสบการณ์ที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาเจตคติและบุคลิกภาพแบบประชาธิปไตย ตลอดจนการเรียนรู้ด้านศีลธรรมจริยธรรม 3. สนับสนุนให้เยาวชนทำงานเป็นกลุ่มแบบร่วมมือ รู้จักการวางแผนอนาคต รู้จักควบคุมอารมณ์ มีระเบียบวินัยในตนเอง
4) <u>ด้านสังคม</u> 1) มีมนุษยสัมพันธ์ ความสามารถที่ดีกับผู้อื่น การแสดงออกที่เหมาะสม มีทักษะการสนทนาในสังคม การปฏิบัติตนที่ดีต่อครอบครัวและสังคม 2) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นเป็นทีมได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) รับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น	1. สนับสนุนให้เครือข่ายพัฒนาเยาวชน เปิดโอกาสให้เยาวชนได้เรียนรู้จากการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และกำหนดความต้องการในกิจกรรมของชุมชน 2. มีส่วนร่วมในการปลูกฝังให้เยาวชนมีจิตสำนึก ยอมรับฟังความคิดเห็น มีความรับผิดชอบจากการตัดสินใจ และจากการร่วมดำเนินกิจกรรมในสังคม 3. สนับสนุนให้เยาวชนเป็นอาสาสมัครในกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม 4. สนับสนุนให้เยาวชนรู้จักใช้สิทธิ์และมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง 5. กระตุ้นให้เครือข่ายพัฒนาเยาวชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาคม เพื่อสนับสนุนให้เยาวชนเกิดความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาโอกาสในการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น 6. สนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อป้องกัน และปกป้องผลกระทบที่จะเกิดแก่เยาวชน

5. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายพัฒนาเยาวชน

5.1 ความหมายของเครือข่าย

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของเครือข่ายไว้หลากหลาย พอสรุปเป็นสาระสำคัญ ดังนี้
 เสถียร จิรวงศ์มันต์ (2549 น. 1-3) เครือข่าย (Network) หรือเครือข่ายทางสังคม (Social Network) หมายถึง

1. ตาข่าย (Net) ที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะ “Work” เมื่อต้องการใช้งาน
2. รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลานานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาก็สามารถติดต่อไปได้
3. การเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันโดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์ และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวกันแบบหลวมๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็น หรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน
4. สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายๆ คน
5. ระบบความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ที่วัดด้วยความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
6. ความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยที่เป็นไปตามกฎของการไหลเลื่อนไปมา ระหว่างความไร้ระเบียบกับการจัดระเบียบและระหว่างการแตกดับกับการเกิดขึ้นใหม่ที่พร้อม จะสานต่อกับสิ่งต่างๆ โดยมุ่งเน้นการสานต่อกับปัจเจกบุคคล กลุ่มและองค์กรเครือข่าย เพื่อเข้ามาสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ ความรู้ใหม่ หรือสังคมใหม่อย่างเหมาะสม โดยยึดหลักของความไว้วางใจที่มีต่อกัน ในฐานะที่ทุกกระบวนการเป็นระบบเปิดที่มีการเชื่อมโยงต่อกัน และเพื่อให้เกิดการกระทำตามภารกิจนั้นๆ จนบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7. สายใย (Web) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) และการสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

8. การที่คนมาพบปะกันมาประชุมกันและทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อกันเพราะมีสิ่งที่ยึดโยงใจระหว่างสมาชิกเข้าด้วยกัน คือ สัมพันธภาพของสมาชิกในเครือข่าย โดยบุคคลจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านโอกาสในการสื่อสาร การเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสาร และการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ร่วมกัน

9. การเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์แล้วขยายผลออกไปเป็นวงกว้าง เพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้น และในการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้นจะเป็นความสัมพันธ์กลับในเชิงบวก ที่จะส่งผลให้เกิดพลังทวีคูณ (reinforcing) เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด (quantum leap) เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน (emergence) โดยเป้าหมายที่ปรารถนาในการสร้างเครือข่าย คือ การนำเอาจิตวิญญาณที่สร้างสรรค์ของมนุษย์มาถักทอเชื่อมโยงกัน ซึ่งการสร้างเครือข่ายนั้นสามารถพิจารณาได้จากระบบสิ่งมีชีวิต ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ดังนั้นจะต้องสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงเครือข่ายและมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา (ลองผิด-ลองถูก) โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการสื่อสารจะต้องเข้ามามีบทบาทที่สำคัญในการสร้างเครือข่าย

10. ความร่วมมือที่เป็นไปได้ทั้งในระบบบุคคล องค์กรและสถาบันอาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศและระหว่างประเทศ เป็นสายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ และอีกหลายๆ คน ซึ่งเป็นการมองในมิติของการจัดโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างและความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่มคนในสังคมที่มีต่อกัน

11. ชุมชนแห่งสำนึก (conscious community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นอาจจะด้วยพื้นฐานของระบบคุณค่าเก่าหรือเป้าประสงค์ใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วมกัน ซึ่งมีลักษณะเป็นพลวัตรที่บุคคลและกลุ่มคนต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และการตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงระบบใหญ่บนพื้นฐานแห่งความอยู่ที่ดีร่วมกัน และมีการติดต่อสื่อสารด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้กลุ่มหรือเครือข่ายมีความยั่งยืน (communication and network)

12. เครื่องมือทางสังคมในรูปแบบของประชาสังคม ที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (civic group/organization) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำ

การบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายและประชาคมที่รวมกลุ่มขององค์กรอิสระ สาธารณประโยชน์ บัณฑิตและสาธารณชนเข้าด้วยกัน โดยในเครือข่ายประชาสังคมนั้น กระบวนการเชื่อมประสาน การถ่ายทอดความคิดเห็น ทศนคติ และประสบการณ์ทางการเมืองจะ ยกย่อง จิตสำนึกของปัจเจกบุคคล จากการเป็นฝ่ายถูกกระทำมาเป็นฝ่ายกระทำต่อสังคม

13. การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงานหรือสถาบันใด ได้ตกลงที่จะประสาน เชื่อมโยงเข้าหากันภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบโดยมี จุดหมายเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ต้องมีการแสดงออกเป็น การลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

14. รูปแบบการประสานงานกลุ่มของคนหรือองค์กร ที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารระหว่างกัน หรือกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือกัน โดยการติดต่อสื่อสารอาจทำได้ทั้งการผ่าน ศูนย์กลางหรือแม่ข่าย และการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่ม ซึ่งมีการจัดรูปแบบหรือจัดระเบียบที่ ยังคงความอิสระ โดยมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ ตามความจำเป็น หรือเป็นโครงสร้างที่มีความชัดเจน

15. ความร่วมมือและการเปิดรับของฝ่ายต่างๆ ที่จะมีข้อตกลงร่วมกันในการ ทำ กิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งข้อกำหนดที่ เกิดขึ้นนั้นเป็นความพยายามที่จะระดมทรัพยากร กระบวนการ ความรู้และวิธีการต่างๆ เพื่อให้ ได้มาซึ่งความสำเร็จจากการร่วมมือและการเปิดรับในสิ่งใหม่นั้นเสมอ

16. การสร้างสัมพันธภาพทางสังคมในการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับแนวคิดและ กิจกรรมที่ทำร่วมกันให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ โดยเป็นการเชื่อมโยง สายสัมพันธ์อย่างหลวมๆ ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กรและสถาบัน ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายเข้า ร่วมกิจกรรมตามความเหมาะสม ภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วมและมีการปฏิบัติอย่างไม่ สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน รวมทั้งมีการทำงานร่วมกันทั้งในงานเฉพาะหน้า และการ ประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไป

17. สังคมแห่งกาลยาณมิตร หรือเครือข่ายสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning social networks) โดยเครือข่ายสังคมจะต้องมีความสามารถในการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องหรือมี การ ขยายแนวคิดกระบวนการออกไปจึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลยภาพได้

18. ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนที่กว้างขวาง เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทาง สังคมที่ยุติธรรม และกาสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากกว่าในอดีต เพื่อสอดคล้องกับกระบวนการ

พัฒนาที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายหรือเพื่อรู้เท่าทันการเชื่อมโยงเครือข่ายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไร้พรมแดน

อาภาพร เฝ้าวัฒนา (2549, น. 28) ได้ให้คำจำกัดความของเครือข่ายไว้ว่า หมายถึง การสร้างความเชื่อมโยง การประสานงานของบุคคล กลุ่มหรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีเป้าหมาย วิธีการทำงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง ทรัพยากรของตนเองเพื่อปฏิบัติการกิจใดภารกิจหนึ่งร่วมกัน โดยที่ต่างฝ่ายต่างก็ยังปฏิบัติการกิจของตน เครือข่ายอาจเกิดโดยธรรมชาติหรือจัดตั้งขึ้นโดยเป็นเครือข่าย

สมชัย จิรโรจน์วัฒน์ (http://dpc3.ddc.moph.go.th/ol_web/GCD/condomnetworkk.doc, 2549) เครือข่าย หมายถึง “การประสานงานรูปแบบหนึ่งที่โยงใยการทำงานของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรหลายองค์กร ซึ่งมีทรัพยากร มีเป้าหมาย มีกลุ่มสมาชิกของตนเอง ที่มีความคิด มีปัญหา มีความต้องการในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเหมือนกันหรือคล้ายกันมาติดต่อประสานงาน หรือร่วมกันทำกิจกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสนองความต้องการในเรื่องนั้นๆ โดยยึดหลักการทำงานร่วมกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคารพซึ่งกันและกัน มากกว่าการเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้มีอำนาจสั่งการ”

ขนิษฐา กาญจนรังษีนนท์ (2549, น. 11) เครือข่าย คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดรูปหรือจัดระเบียบโครงสร้างที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระภายใต้แบบภายใน เครือข่ายแบบยั่งยืน หรือเครือข่ายแบบพลวัตร

อรรณพ พงษ์วาท (2539, น. 3) ได้กล่าวว่า เครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม เพื่อการปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นการรวมตัวแบบหลวมๆ

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 14) เครือข่าย หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่มหรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเองมีเป้าหมาย วิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคลกลุ่มหรือองค์กร เหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลานานพอสมควร แม้ว่าจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า เครือข่าย (Network) หรือเครือข่ายทางสังคม (Social Network) หมายถึง การเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบันโดยที่สมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมทำกิจกรรมตามความเหมาะสม ภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วมและมีการปฏิบัติอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์ และปรัชญาของตนและมีการทำงาน

ร่วมกัน ทั้งงานเฉพาะหน้าและการประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไปประกอบด้วยบุคคลที่มีความคิด ความเชื่อเหมือนหรือต่างกันได้ แต่ทุกคน ต่างมุ่งเน้นการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหลักร่วมกัน ในขณะที่เป้าหมายย่อย ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายอาจแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจและเป้าหมาย

5.2 ประเภทของเครือข่าย

เครือข่ายมีหลายประเภท ลูอิส และคณะ (Lewis, Goodman, & Fandt, 2004, p. 292) ได้กล่าวถึงประเภทของเครือข่ายกว้างๆ ดังนี้

1. เครือข่ายภายใน (Internal network) เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในองค์กรเพื่อป้องกันการใช้ทรัพยากรภายนอกหน่วยงาน ลักษณะโครงสร้างเครือข่ายภายใน คือ การให้แต่ละหน่วยงานมีความเป็นอิสระในการผลิตงานตามความสามารถเฉพาะของหน่วยงานนั้นๆ แต่ไม่มีความซับซ้อนในการผลิต และมีหน่วยงานกลางขององค์กรเป็นผู้ประสานระหว่างหน่วยงาน
2. เครือข่ายยั่งยืน (Stable network) เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในองค์กร แต่บางส่วนมีการติดต่อกับหน่วยงานภายนอกเพื่อใช้ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดของงาน โดยที่หน่วยงานกลางเป็นผู้ทำสัญญาในการใช้ทรัพยากรร่วมกับหน่วยงานภายนอก
3. เครือข่ายพลวัตร (Dynamic network) เป็นเครือข่ายที่มีลักษณะแตกต่างจากเครือข่ายภายใน และเครือข่ายยั่งยืน โดยเครือข่ายชนิดนี้เน้นการประสานกับหน่วยงานภายนอก แต่องค์กรยังมีหน่วยงานแกนกลางที่เป็นหน่วยงานหลัก แต่ทรัพยากรอื่นๆ ใช้ของหน่วยงานภายนอก

เสถียร จิรรังสิมันต์ (2549, น. 4-5) ได้ศึกษาและจำแนกประเภทของเครือข่ายไว้ 3 ประเภท ดังนี้

1. เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area)
2. เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (issue)
3. เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่
 1. เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area network) หมายถึง การรวมตัวของกลุ่ม องค์กร เครือข่ายที่อาศัยพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกันเป็นกระบวนการพัฒนา ที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทางและเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ที่ไม่แยก

ส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงพื้นที่ สามารถจัดได้หลายระดับตามพื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้น อาทิ 1) การแบ่งเครือข่ายตามระบบการปกครองของภาครัฐ 2) การแบ่งพื้นที่ตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ

2. เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (issue network) หมายถึง เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจัง และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม สามารถแบ่งได้อย่างมากมาตามประเด็นกิจกรรม และความสนใจที่เกิดขึ้นของฝ่ายต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยไม่ ยึดติดกับพื้นที่ดำเนินการ แต่ใช้หลักของกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนดความเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน

3. เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ หมายถึง เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ/กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่งเครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเครือข่ายต่างๆ ดังกล่าวมุ่งเน้น การดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของหน่วยงาน หรือโครงสร้างหลักของกลุ่มผลประโยชน์ นั้นๆ ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายประเภทนี้ สำหรับสังคมไทยอาจแบ่งกลุ่มผลประโยชน์ได้ 4 ภาคส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

3.1) เครือข่ายภาครัฐ เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เครือข่ายองค์กรอิสระของภาครัฐ เช่น สถาบันพระปกเกล้า สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

3.2) เครือข่ายภาคธุรกิจเอกชน เช่น สภาหอการค้า สภาอุตสาหกรรม สมาคมผู้ส่งออก เครือข่าย SME ฯลฯ

3.3) เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายเพื่อนตะวันออก เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ เครือข่ายด้านแรงงานสวัสดิการสังคม เครือข่ายมูลนิธิ YMCA ฯลฯ

3.4) เครือข่ายภาคประชาชน เช่น เครือข่ายปราชญ์อีสาน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายสมัชชาคนจน เป็นต้น

ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์ (2549, น. 3-4) พยายามจำแนกประเภทของเครือข่ายโดยใช้คุณลักษณะของสมาชิก พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ วัตถุประสงค์ และการจัดการของเครือข่าย เป็นเกณฑ์

1. คุณลักษณะของสมาชิก เครือข่ายอาจจำแนกตามประเภทของสมาชิก เช่น ชาวนา นักวิจัย หรือวิศวกร บางคนรวมคนที่ทำงานในระดับเดียวกันเป็นประเภทเดียวกันหรือเน้นเครือข่ายแนวราบ เช่น เครือข่ายชาวนา (ประกอบด้วยคนที่เป็นชาวนาเท่านั้น) บางคนก็รวมคนที่ทำงานสาขาเดียวกันแต่ต่างระดับกันเข้าด้วยกัน หรือเน้นเครือข่ายแนวตั้ง เช่น ชาวนา นักวิจัยด้านการเกษตร หน่วยงานกำหนดนโยบายการเกษตร และหน่วยงานระหว่างประเทศที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการเกษตร เป็นต้น บางเครือข่ายมีสมาชิกแบบบุคคล แต่บางแห่งก็มีสมาชิกเป็นองค์กรหรือสถาบัน และบางแห่งมีปะปนกัน

2. พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ เป็นการจำแนกเป็นเครือข่ายที่ดำเนินงานในพื้นที่หนึ่ง บางแห่งก็เป็นเครือข่ายระดับประเทศ บางแห่งเป็นเครือข่ายระดับภูมิภาค บางเครือข่ายก็เป็นเครือข่ายระดับชุมชนลุ่มน้ำ เช่น เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ เป็นต้น หรืออาจแบ่งตามเขตที่มีระบบนิเวศทางการเกษตรเหมือนกัน เช่น เครือข่ายข้อมูล ข่าวสารในพื้นที่แห้งแล้ง (Arid Lands Information Network)

3. วัตถุประสงค์ของเครือข่าย เครือข่ายจำนวนมากตั้งขึ้นเพื่อปรับปรุงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างสมาชิก และการแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเป็นวัตถุประสงค์หลักของเครือข่าย บางเครือข่ายตั้งขึ้นเพื่อความร่วมมือในการวิจัยศึกษา ฝึกอบรม หรือตลาด บางเครือข่ายมุ่งเพื่อแลกเปลี่ยนเครื่องมือในการประกอบอาชีพ (เช่น เครือข่ายเครื่องจักรกลทางการเกษตร) บางเครือข่ายมุ่งเป็นกลุ่มพลังกระตุ้นความตระหนักของสังคม และเข้าไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐ เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของสมาชิก เครือข่ายหลายแห่งมีวัตถุประสงค์หลายด้าน ทั้งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งร่วมมือกันในการจัดการฝึกอบรมและวิจัย รวมทั้งผลักดันนโยบาย

4. การจัดการเครือข่าย บางเครือข่ายมีรูปแบบเป็นทางการและรวบอำนาจ โดยมีการส่งข่าวถึงกันผ่านองค์กรแกนที่เป็นศูนย์กลาง เครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง แต่บางแห่งก็รวมเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ และกระจายอำนาจ โดยเน้นการติดต่อกันโดยตรงระหว่างสมาชิก เครือข่ายไม่เป็นทางการมักจะเกิดขึ้นจากระดับรากหญ้า หรือในองค์กรที่ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจขององค์กรระดับล่าง แต่ก็มีแนวโน้มที่พัฒนาเป็นเครือข่ายที่รวมศูนย์มากขึ้น

จากศึกษาทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับประเภทของเครือข่ายที่กล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าเครือข่ายแต่ละชนิดมีหลักการพื้นฐานเดียวกัน คือ การใช้ทรัพยากรที่องค์กรมีอยู่อย่างคุ้มค่า และพยายามประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการผลิต การประสานเครือข่ายกับองค์กรภายนอกขึ้นกับความสามารถในการผลิตขององค์กร การสร้างเครือข่ายต้องคำนึงถึงเสมอว่า “เครือข่าย” เป็นกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์ การนำเครือข่ายต้องมี การเรียนรู้ (learn) การลงทุน (invest) การฟูมฟักบำรุง (nurture) และการรักษาสัมพันธ์ภาพ (keep relationship) ซึ่งรวมกันเป็นคำว่า LINK ซึ่งหมายถึงการ เชื่อมโยงนั่นเอง

องค์ประกอบของเครือข่าย

องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย (เสถียร จิวรั้งสินต์, 2549, น. 6) ได้แก่

1. หน่วยชีวิตหรือสมาชิก เป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่าย ที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์โดยแต่ละหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคล จะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วม ในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันตามหลักธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องเพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต ดังนั้นหน่วยชีวิตหรือสมาชิกในองค์กรนั้น จะเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

2. จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะหากว่าบุคคล กลุ่ม องค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง “การร่วมกันอย่างมีจุดหมาย” เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ และกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

3. การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลจะมาร่วมกันนั้น สิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ การทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ตอบแทนเท่านั้น และการที่คนจะมารวมกลุ่มเป็นองค์กรเครือข่ายได้นั้น นอกจากจะมีความสนใจหรืออุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังต้องมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรงขับเคลื่อนที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นหาวิธี

เพื่อแก้ไขปัญหาอื่นๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน ทั้งนี้ เพราะความเป็นเครือข่าวนั้น สามารถที่จะตอบสนองกระบวนการแก้ไขปัญหาได้มากกว่า

4. การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนในองค์ประกอบของความเป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่จะขาดมิได้ก็คือการมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่าวนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น นอกจากนี้ ในระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการและวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูลที่ต่อเนื่อง เพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่มาจากการมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการของเครือข่ายจะเป็นไปอย่างช้าๆ และอาจถดถอยลง ดังนั้น การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนจึงเสมือนกลไกที่เป็นแรงผลักดันให้ความเป็นเครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

5. ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสารถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นความสัมพันธ์ ที่โยงใยแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน นับตั้งแต่การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายกับเครือข่าย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยกระบวนการสื่อสารนั้นจะช่วยให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและช่วยรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ถ้าระบบความสัมพันธ์ได้รับการตอบสนองหรือขาดการติดต่อแล้ว ความเป็นเครือข่ายก็อยู่ในภาวะที่เสื่อมถอย ดังนั้น การพัฒนาระบบเครือข่ายจะต้องยึดหลักการของความสัมพันธ์และการสื่อสารระหว่างกัน โดยมีกิจกรรมและข้อมูลเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของเครือข่าวนั้นๆ

อาภาพร เฝ้าวัฒนา (2549, น. 32-33) กล่าวว่า เครือข่ายควรประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ 7 องค์ประกอบด้วยกันคือ

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common perception) การสร้างความรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

เป็นต้น จะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน การรับรู้ร่วมกันถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายมีความต่อเนื่อง เพราะหากสมาชิกไม่มีความเข้าใจเป็นเครือข่ายจะมีผลทำให้การประสานงานและการขอความร่วมมือ ในการดำเนินการเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต่างคนต่างก็ใช้กรอบการมองคนละกรอบ ทำให้มองปัญหาหรือความต้องการที่เกิดขึ้นไปคนละทิศทาง แต่ไม่ได้หมายความว่าสมาชิกของเครือข่ายไม่สามารถจะมีความคิดเห็นแตกต่างกัน เพราะมุมมองที่แตกต่างกันย่อมมีประโยชน์ช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ในการทำงาน แต่ความคิดที่แตกต่างนี้ต้องอยู่ภายใต้ความเข้าใจร่วมของวัตถุประสงค์เครือข่ายที่สมาชิกยอมรับ

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision) การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม เป็นการสร้างการรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกัน จะช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพและช่วยลดความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองที่แตกต่าง เนื่องจากเมื่อวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายส่วนตัวขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมการปฏิบัติของสมาชิกก็จะแตกต่างจากสิ่งที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน และสมาชิกของเครือข่ายก็ควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัวที่สอดคล้องไปด้วยกันกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย

3. การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual interests/benefits) ถ้าหากจุดเริ่มต้นของเครือข่ายเกิดจากการที่สมาชิกแต่ละคนก็มีความต้องการของตนเอง แต่ความต้องการเหล่านั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่จะดึงดูดให้สมาชิกรวมเป็นเครือข่าย ประเด็นสำคัญอีกประการก็คือ ผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับต้องมากเพียงพอในการที่จูงใจให้เขามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติจริง โดยไม่ได้มีส่วนร่วมเพียงเป็นชนชั้นไม่ประคับที่มิเพียงตำแหน่งหรือรายชื่อในเครือข่าย แต่ไม่มีการเข้าร่วมปฏิบัติจริงในเครือข่าย

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่าย (All stakeholders participation) การมีส่วนร่วมทุกฝ่ายในเครือข่าย (all stakeholders in network) เป็นกระบวนการที่สำคัญของการสร้างเครือข่าย เนื่องจากเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง สถานะของสมาชิกในเครือข่ายควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน (equal status) ในฐานะของ “หุ้นส่วน” (partner) ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) ที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (vertical relationship)

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary relationship) ลักษณะของเครือข่ายที่สามารถดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยที่จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็น เครือข่ายมากกว่าการไม่สร้างเครือข่ายแต่ต่างคนต่างอยู่

6. การพึ่งพิงกัน (Interdependence) เนื่องจากจุดเริ่มต้นของการสร้างเครือข่ายเป็นการส่งเสริมการเชื่อมโยงระหว่างสมาชิก การจะทำให้เป้าหมายร่วมสำเร็จได้นั้น สมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายมีความผูกพันกัน จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่หากเอาคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงไปได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงจำเป็นต้องการดำรงอยู่ของเครือข่ายซึ่งการพึ่งพิงนี้จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือการพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน ซึ่งความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน (reciprocal exchange) มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ทำให้เกิดความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้น ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น (highly integrated) นอกจากนี้ การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น ส่งผลให้เครือข่ายเข้มแข็งยิ่งขึ้น

ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์ (2549, น. 20-22) ศึกษาเรื่อง “การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา” และได้กล่าวว่า เครือข่ายจะพัฒนาและดำรงอยู่ต่อไปได้ ควรมีองค์ประกอบเหล่านี้

1. ปัจจัยนำเข้ามาจากภายนอก ประเด็นสำคัญที่สุด คือ อันตรายอันเกิดจากทรัพยากรจากภายนอกที่ให้ผลเสียมากกว่าผลดี การเปิดกว้าง และกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมสามารถช่วยได้ การรวมศูนย์จะมีมาก ผ่านการจัดหาเงินอุดหนุน และเป็นการทำลายเครือข่าย จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องให้ตัวแทนกลุ่มมีความรับผิดชอบในการระดมทรัพยากรแทนที่หน่วยงานสนับสนุนจะเป็นหัวเรียวหัวแรงในเรื่องนี้

2. ความเป็นเอกภาพ รูปแบบที่ถูกต้องแบบไว้อยากที่จะเติบโตได้ แต่ละเครือข่ายอาจไม่เหมือนกัน ต้องเปิดให้เครือข่ายออกแบบของตัวเอง

3. คำนิยาม เครือข่ายต้องนิยาม/กำหนดวัตถุประสงค์ และขอบเขตประเด็น หรือขอบเขตพื้นที่ของตัวเอง เครือข่ายจำเป็นต้องแน่ใจว่าไม่ซ้ำซ้อนหรือแข่งขันกับเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว แต่จะพัฒนาความสัมพันธ์ไปเชื่อมโยงกับสถาบันที่เกี่ยวข้อง

4. ความเกี่ยวข้องในวงกว้างถ้าจะให้เครือข่ายอยู่รอด เครือข่ายต้องมีสมาชิกที่มุ่งมั่นเป็นหลักมากกว่า 1 คน ต้องมีกลุ่มแกนที่คอยผลักดัน คนกลุ่มนี้ควรเป็นคนที่เปิดสำหรับกระบวนการหรือพื้นที่ต่อเนื่อง และควรติดต่อสื่อสารกับสมาชิกที่ห่างๆ ออกไปให้ชัดเจน มีการแบ่งงานให้กับสมาชิกร่วมรับผิดชอบ

5. การมีส่วนร่วม ปกติเครือข่ายประกอบด้วย สมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิจัย องค์กรชุมชน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการส่งเสริมการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียใกล้ชิด เพื่อให้แน่ใจว่าคนเหล่านี้ยังคงติดต่อและเอื้อประโยชน์ให้กันอยู่

6. ความขัดแย้งภายใน สมาชิกเครือข่ายมักจะสงสัยระแวงกัน หรือมีวาระแฝงแปลกๆ ออกไป การเปิดเผย และการติดต่อสื่อสารที่ดีภายในเครือข่าย จะช่วยลดความตึงเครียดได้ ประชาธิปไตย และกระบวนการตัดสินใจแบบใสสะอาด มีความสำคัญสำหรับการจัดการกับเรื่องนี้

7. รางวัล การรับรู้ถึงความพยายามที่สมาชิกทุ่มเทให้กับเครือข่าย มีความสำคัญต่อการรักษาไว้ซึ่งความกระตือรือร้นของสมาชิก แต่ก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่เครือข่ายอาจมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป กลุ่มแยกตัวออกไปตั้งใหม่ วาระที่สนใจเปลี่ยนสมาชิกลาออกหรือเข้ามาใหม่ คุณค่าของเครือข่ายอาจมาจากสายสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นรอบๆ เครือข่าย

8. ความยืดหยุ่น เครือข่ายต้องการกฎและความรับผิดชอบ แต่ต้องไม่ตายตัวมากเกินไป ความสามารถในการปรับ มีความสำคัญต่อความยั่งยืนของเครือข่าย ขณะที่วัตถุประสงค์ของเครือข่ายควรชัดเจน แต่ก็ต้องมีขอบเขตที่เครือข่ายสามารถเปลี่ยนแปลงได้

9. ทำประสบการณ์ให้เป็นเรื่องเป็นราว ถ้าเครือข่ายเป็นการใช้ประโยชน์จากประสบการณ์ การเรียนรู้ก็จำเป็นต้องถูกทำให้เป็นเรื่อง เป็นราว เพื่อประโยชน์ต่อสมาชิกให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

สรุป องค์ประกอบของเครือข่ายพัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา นั้น กล่าวได้ว่า เครือข่ายการพัฒนา จะประสบความสำเร็จ สามารถดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายไป ตามวัตถุประสงค์ที่ร่วมกันวางไว้ และสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ เหล่านี้ คือ การผนึกกำลังของทุกส่วนเพื่อการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน ความเป็นเอกภาพในการทำงาน รู้จักฟังและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน รับรู้และพอใจผลประโยชน์ที่ได้ผนึกกำลังสร้างมา ตลอดจนการทำงานร่วมกันอย่างมีจิตสำนึก

กระบวนการทำงานของเครือข่าย

การทำงานร่วมกัน ถือได้ว่า เป็นภารกิจที่สำคัญของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย กล่าวคือ ความเป็นเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับงานและสัมพันธ์ภาพระหว่างกัน ซึ่งงาน/ภารกิจ และความเป็นภาคีต่อนั้น จะนำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้นกระบวนการทำงานของเครือข่าย สามารถพิจารณาได้จากการทำงาน สัมพันธภาพ การเรียนรู้และความเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การจัดการกับสิ่งต่างๆ ภายใต้บริบทที่เกิดขึ้น โดยแต่ละเครือข่ายก็มีกระบวนการทำงานที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์และเป้าหมายที่กำหนด ในที่นี้ จะกล่าวถึง กระบวนการทำงานของเครือข่ายต่างๆ มีลักษณะร่วมกันใน 4 ประเด็น (เสถียร จิวิรัมย์, 2549, น. 9-10) คือ

1. กระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานจากจุดเล็กและขยายไปสู่หน่วยใหญ่ ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายระดับใดหรือประเภทใด สิ่งที่เป็นเครือข่ายต่างๆ ดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ การทำงานที่เชื่อมประสานจากประเด็นเล็กๆ แล้วขยายไปสู่การทำงานที่หลากหลายขึ้น โดยเป็นการขยายทั้งกิจกรรม พื้นที่ และเป้าหมาย การดำเนินการ กล่าวคือ เป็นกระบวนการทำงานที่ต่อยอดจากฐานงานเดิมที่กลุ่มเครือข่ายนั้นมีอยู่ และเป็นการแสวงหาแนวร่วมใหม่ เครือข่ายใหม่ ที่จะช่วยให้เครือข่ายนั้นได้มีความรู้ ประสบการณ์ และมีพลังอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ โดยเป็นการที่ทุกฝ่ายเข้ามาศึกษาเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และพัฒนากิจกรรมร่วมกัน

การรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน การที่เครือข่ายจะดำเนินการต่อไปได้นั้น การรักษาสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการรักษาสัมพันธภาพระหว่างกันแล้ว กิจกรรมและความเคลื่อนไหวของเครือข่ายอาจมีการยุติลง เพราะขาดภาควิธีร่วมดำเนินการ ดังนั้น ในกระบวนการทำงานและการจัดการเครือข่ายจะต้องคำนึงถึงการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วม กล่าวคือ หลังจากทีภาคีในเครือข่ายเห็นความจำเป็นของเครือข่ายว่า มีประโยชน์ต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาสังคม สิ่งทีคนในเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกัน คือ การสร้างความรู้ และความหมายในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพราะคนในเครือข่ายเดียวกันย่อมจะรู้ความหมายของเครือข่ายมากกว่าคนอื่นๆ การสร้างความรู้ ความหมายภายในเครือข่าย เป็นการสร้างโลกทัศน์หรือมุมมองในการพัฒนาเครือข่ายให้เข้มแข็ง และเป็นการขยายแนวคิดและกระบวนการให้กว้างขวางออกไป โดยการสื่อสารจะเป็นช่องทางที่นำไปสู่การสร้างพันธมิตรและ

การประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การสื่อสารทั้งทางตรงและทางอ้อมของปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร จะทำให้เครือข่ายมองเห็นภาพความเคลื่อนไหว และการสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาความเป็นเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งในการรักษาสัมพันธภาพเพื่อสร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน สิ่งที่มีความสำคัญในการรักษาสัมพันธภาพ คือ การสื่อสารระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเพื่อให้ฝ่ายต่างๆ ได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการทำงานร่วมกัน ดังนั้น

1) การสื่อสารจะทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสรับรู้ (perception) เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ได้ทั่วถึง

2) การสื่อสารเป็นส่วนสำคัญในการสร้างแรงบันดาลใจ (inspiration) ให้บุคคลร่วมมือกันค้นหาเป้าหมายร่วมกัน (shared goal)

3) การสื่อสารเป็นแนวทางที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ (learning) ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ และพฤติกรรมของกันและกัน การแลกเปลี่ยน (exchange) ข้อมูล และข้อคิดต่างๆ การฝึกเปิดใจกว้าง (open mind) เพื่อยอมรับฟังความคิดเห็นและพฤติกรรม ตลอดจนการพัฒนาสัมพันธภาพระหว่างกัน (relationship development) และร่วมมือกันทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

4) การสื่อสารมีส่วนสำคัญในการค้นหาและพัฒนา “อัตลักษณ์” (identity) และบุคลิกลักษณะ (character) ร่วมกันของสมาชิกในเครือข่ายและเป็นช่องทางในการนำเสนออัตลักษณ์และบุคลิกลักษณะดังกล่าวสู่สังคมภายนอก

5). การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เมื่อเครือข่ายมีการทำงานและมีการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างสื่อความหมายร่วมกันแล้ว การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวเข้าหากัน เป็นสิ่งที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้ดำเนินการ เพราะการเรียนรู้และการปรับบทบาทเข้าหากันนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ การที่เครือข่ายจะมีความเติบโตและมีความมั่นคงจะต้องมีการแสวงหาความรู้ มีการสะสมประสบการณ์ และมีการปรับบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และหน่วยงานอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งเพื่อให้เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานที่หลากหลาย ซึ่งการเสริมสร้างกระบวนการการเรียนรู้นั้น สามารถใช้เทคนิคและวิธีการต่างๆ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การพัฒนาผู้นำ การศึกษาแบบเจาะลึกในพื้นที่ และการถอดบทเรียนร่วมกัน เป็นต้น

4. การพัฒนากิจกรรมและความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างขบวนการทางนวัตกรรมและวาทกรรมในการพัฒนา ความเป็นเครือข่ายในยุคใหม่ นอกจากจะเป็นการสร้างความเป็นภาคีร่วมบนเส้นทางของนวัตกรรมการเรียนรู้ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต เครือข่ายทางอากาศของวิทยุร่วมด้วยช่วยกันแล้ว การสร้างความเป็นเครือข่ายดังกล่าว ยังก่อให้เกิดกระบวนการทำงานรูปแบบใหม่ที่ผู้คนในสังคมไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าตา และพบปะซึ่งกันและกันหรืออาศัยพื้นที่ดำเนินการ เพียงแต่มีความรู้สึกกันว่า จะต้องร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งพากัน ก็สามารถสร้างความเป็นเพื่อนเป็นพี่ เป็นน้อง และความเป็นเครือข่ายได้ การเกิดขึ้นของนวัตกรรม เป็นกระบวนการทำงานของเครือข่ายในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการประสานความร่วมมือและการช่วยเหลือซึ่งพากันในคราวที่จำเป็นเท่านั้น โดยที่ต่างคนต่างอยู่และทำงานของตนแต่เมื่อมีปัญหาเกิดกับสังคมทุกฝ่ายก็มาร่วมมือกัน โดยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการติดต่อสื่อสาร กระบวนการดังกล่าว ก่อให้เกิดวาทกรรมในการพัฒนาที่จะนำไปสู่การสร้างความรู้ ความเข้าใจในสิ่งใหม่ โดยการใช้วาทกรรมใหม่ๆ ขึ้นมาทดแทนคำพูดเดิมๆ เช่น ประชาสังคม ประชารัฐ การบริหารแบบบูรณาการ เป็นต้น ซึ่งความหมายที่แท้จริง ก็คือ การจัดการที่มีประสิทธิภาพขององค์กร และการใช้ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม

กล่าวโดยสรุป กระบวนการทำงานของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายเป็นกลยุทธ์ ที่สำคัญในการประสานความร่วมมือ เป็นการทำงานด้วยถ้อยที่ถ้อยอาศัยระหว่างสมาชิกและภาคีร่วม โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำงานในพื้นที่และประเด็นเล็กๆ แล้วขยายกระบวนการเป็นเครือข่าย ที่กว้างออกไป พร้อมทั้งแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ที่เหมาะสมกว่า โดยมีระบบการสื่อสารและนวัตกรรมใหม่เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความหมายและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งไปยังเครือข่ายการพัฒนาเยาวชน อันประกอบไปด้วยสถาบันหลัก 3 สถาบัน อันได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และ สถาบันการศึกษา เรียกอีกอย่างว่า เครือข่ายบวร (บ-ว-ร) ซึ่งจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

5.2 แนวคิดเครือข่าย บ-ว-ร

คำว่า “บวร” ตามพจนานุกรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, น. 465) คำนี้มีความหมายถึง ประเสริฐหรือล้ำเลิศ การพัฒนาทักษะชีวิตแบบองค์รวมของเยาวชนตามระบบโครงสร้างทางสังคม บ้าน วัด โรงเรียน รวมเรียกย่อ ๆ ว่า “บวร” นอกจากนี้ยังเป็นคำราชาศัพท์ที่ใช้กันใน

ราชสำนักและแม้จะฟังดูห่างไกล แต่แท้จริง “บวร” อยู่ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับคนไทยมากที่สุด ยิ่งถ้าทราบถึงแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีชื่อว่า “บวร” จะยิ่งเข้าใจความหมาย

“บวร” นอกจากมีความหมายข้างต้น ด้วยพระอัจฉริยภาพในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมองค่านี้นี้ด้วยความลึกซึ้งและละเอียดอ่อน ยิ่งไปกว่านั้นทรงใช้อธิบายลักษณะความสัมพันธ์ภายในสังคมแบบไทยๆ ลักษณะโครงสร้างทางสังคมไทยในมุมมองกว้างอย่างครอบคลุมยากจะหาผู้ใดในแผ่นดินได้เสมอเหมือน คำว่า “บวร” เกิดจากการนำอักษรสามตัวมาเรียงต่อกันจนเกิดเป็นคำที่มีความหมายตามแนวพระราชดำริอักษรทั้งสามตัวซึ่งมีความหมายในตัวเองเป็นความหมายที่ผูกพันและคุ้นเคยตลอดมาเริ่มจาก

บ. โบราณ แทนความหมายด้วยคำว่า บ้าน ซึ่งบ้านคือที่พักอาศัยหรือครอบครัวก็ได้ บ้านให้ความรักความอบอุ่นผูกพัน แม้จะเป็นหน่วย หรือสถาบันที่เล็กที่สุดในโครงสร้างของสังคมใหญ่ๆ เป็นพื้นฐานเล็กเล็กที่มีความหมายสำคัญมาก

ว. แหว่น แทนความหมายด้วย คำว่า วัด วัดเปรียบเสมือนศูนย์กลางทางจิตใจของคนไทยมาแต่ครั้งอดีตเป็นสถานที่ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อบรมสั่งสอนคนในชุมชนรอบๆ วัด ให้ประพฤติถูกทำนองคลองธรรม วัดนอกจากจะเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์แล้ว สำหรับชาวบ้านยังเป็นสถานที่ให้คนในชุมชนพบปะกัน ใครเดือดเนื้อร้อนใจก็มาปรึกษาหารือกัน กลับจากวัดก็ได้คำสอนดี ๆ กลับไปมากมาย อย่างที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาซึ่งทุกศาสนาไม่ว่าจะเป็นอิสลาม คริสต์ ล้วนมีหลักคำสอนให้ผู้คนประพฤติและปฏิบัติดี โดยนัย ว. แหว่นจึงหมายถึงรวมถึงศาสนาต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่แผ่นดินไทย

ร. เรือ แทนความหมายด้วยคำว่าโรงเรียน โรงเรียนคือสถานที่ที่ให้ความรู้อย่างมีแบบแผน สำหรับเยาวชนซึ่งจะเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต ภาระของโรงเรียนอาจดูเหมือนอยู่บ้างในปัจจุบัน เนื่องจากโรงเรียนต้องดูแลเหล่าลูกศิษย์เหมือนลูกหลานของตน นอกจากนี้โรงเรียนจะต้องให้ความรู้ทางวิชาการอย่างเต็มที่รวมถึงทำให้ศิษย์เป็นคนดีแก่สังคม จากคำจำกัดความและความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นล้วนเกิดจากคำว่า “บวร” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นซึ่งหากให้ความสำคัญกับสามสิ่งนี้ดังที่พระองค์ทรงมองสังคมไทยที่ประเสริฐดีเลิศ ในความหมายของคำว่า “บวร” ก็จะบังเกิดขึ้น

การทำให้ “บวร” ประสานกันอย่างลงตัวไม่ได้เป็นเรื่องยากหรือต้องลงทุนอะไรมาก เพียงแต่ปัจจุบันลืมนึกถึงสังคมไทยที่อบอุ่นแบบอดีต ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนผูกพันกันมานานตั้งแต่สังคมไทยยังไม่มีโรงเรียน วัดต้องรับภาระในการให้ความรู้กับคนในชุมชนควบคู่ไปกับการสอนให้ทำความดี วัดจึงผูกพันกับชุมชนมากกว่าปัจจุบัน ความสัมพันธ์ลักษณะนี้

จึงไม่ได้หมายถึง วัดในพระพุทธศาสนา เพียงอย่างเดียว ในชุมชนศาสนาอื่นหากมีที่ประกอบศาสนกิจก็ถือเป็นศูนย์รวมจิตใจคอยชี้นำคนในชุมชนให้ทำความดีเช่นเดียวกัน ด้วยสถานการณ์สังคมปัจจุบันที่พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ทั้งทางด้านวัตถุ เศรษฐกิจ แต่สภาพจิตใจของความเป็นมนุษย์กลับดูเลวร้ายลง ปัญหาสังคมด้านต่างๆ จึงเกิดขึ้นเรื่อยๆ ในภาวะดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความห่วงใยอยู่เสมอจึงพระราชทานแนวพระราชดำริที่มีชื่อว่า “บวร” กระตุ้นเตือนให้พัฒนาโดยใส่ใจในพื้นที่เล็กๆ ทางสังคมที่กำลังจะเลยไปมากทั้งบ้าน วัด โรงเรียน เพื่อให้เกิดความผูกพันกันในสังคมแบบเดียวกับที่เคยมีมาในอดีต เพื่อให้ประเทศชาติเติบโตอย่างมีรากฐานอันจะทำให้ประเทศเข้มแข็งและมั่นคงสืบไป

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2524 และจากพระราชดำรัสและแนวพระราชดำริ “บวร” หลายหน่วยงานเกิดแนวคิดในเรื่องตามรอยพระยุคลบาท “บวร” รับสนองพระราชดำริ หวังให้ภาพวิถีชีวิตดีงามแบบไทยๆ คงอยู่สืบชั่วลูกหลาน โครงการพระราชดำริได้เกิดขึ้นมากมาย เช่น การดำเนินงานตามแนวพระราชดำริ “บวร” ของกองทัพภาคที่ 1 ได้จัดทำหลายโครงการ อาทิ สานสัมพันธ์ชุมชนระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน โครงการ 1 ค่าย 1 วัด 1 ชุมชน โครงการแหล่งข่าวประชาชน โครงการแข่งขันกีฬาครอบครัวและแข่งขันกีฬาภายในหน่วยงาน โครงการค่ายอาสาพัฒนาชนบท เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสถาบันครอบครัวคือบ้าน สถาบันศาสนาคือวัด และสถาบันการปกครองคือภาครัฐ เพื่อประสานพลังสามัคคีในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมไทยให้น่าอยู่และเกิดความร่มเย็น

ธนพรธณ ธาณี (2545, น. 6) การก่อให้เกิดกระบวนการประชาสังคม “บวร” คือการนำเอารูปแบบและแนวคิด การพัฒนาแบบ “บวร”(บ้าน วัด โรงเรียน) กล่าวคือเป็นแนวคิดที่มุ่งพยายามที่จะนำเอา องค์การหรือ สถาบันหลักในชุมชนท้องถิ่นมาเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาการศึกษาอันได้แก่การนำเอาสถาบันที่สำคัญในชุมชน 3 สถาบัน ได้แก่

1. สถาบันการปกครอง (บ=บ้าน)
2. สถาบันศาสนา (ว=วัด)
3. และ สถาบันการศึกษา (ร=โรงเรียน)

การผนึกกำลังจัดตั้งเป็นองค์กรที่เรียกว่า “บวร” เพื่อนำมารองรับและดำเนินการต่างๆ ตามนโยบายของทางราชการ ฉะนั้น คำว่า “บวร” จึงเป็นคำย่อ โดยการนำเอาพยัญชนะต้นของคำว่า บ้าน วัด โรงเรียน มาบัญญัติเป็นคำใหม่ คือ ซึ่งมีองค์ประกอบของ “บวร” ดังต่อไปนี้

1. สถาบันการปกครอง (บ้าน) ซึ่งประกอบไปด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อบต. สาธารณสุขตำบล เกษตรตำบล เป็นต้น รวมทั้งระบบกลไกในการบริหารที่มาจาก รัฐ ในรูปอื่นๆ ด้วย

2. สถาบันศาสนา (วัด) ประกอบด้วย เจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และกลุ่ม หรือ ชุมชมทางศาสนา ซึ่งในความหมายในเชิงกว้าง อาจจะหมายรวมถึง องค์กรหรือสถาบันทางศาสนาต่างๆ ในชุมชนนั้นๆ ด้วย

3. สถาบันการศึกษา (โรงเรียน) ประกอบด้วย ครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ คณะครู นักวิชาการ ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาอื่นๆ ทั้งในโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัยและองค์กรทางการศึกษาอื่น ด้วย

ดังนั้น ประชาสังคมแบบ “บวร” จึงหมายถึง การนำเอาสถาบันหลักในชุมชนมาเป็นกลไกในการพัฒนาการศึกษาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนาตัดสินใจแก้ปัญหาตนเอง และชุมชน กำหนดแผนแม่บทชุมชนด้วยการร่วมกันคิด ร่วมกันสร้างและบริหารจัดการการศึกษาชุมชนของคนในท้องถิ่นที่ร่วมกันเป็นเจ้าของ

นอกจากนี้ความผูกพันระหว่างวัดกับบ้านและชุมชน จึงเป็นทุนทางจิตวิญญาณ (Spiritual capital) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) ในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่เกิดจนตาย “บ้าน วัด โรงเรียน “ จึงเป็นทุนมรดกทางสังคม ที่มีมาคู่สังคมไทย สถาบันทั้ง 3 จึงมีความสัมพันธ์ในทางสังคม และเป็นตัวเชื่อมโยงกิจกรรมในชุมชนทั้ง มิติทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม

ลักษณะชุมชนที่ปรากฏในสังคมไทยจึงมักประกอบด้วย “บ้าน” (ชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งรวมของผู้คนและระบบชีวิตที่ก่อเกิดกิจกรรมทางสังคมที่หลากหลาย) “วัด” (สถาบันศาสนาซึ่งเป็นตัวขัดเกลาและบ่มเพาะวัฒนธรรมและศูนย์รวมจิตใจของชุมชน) “โรงเรียน” (สถาบันศึกษาเป็นตัวเพิ่มเติมความรู้และถ่ายทอดการศึกษาอย่างเป็นระบบ) สถาบันทั้ง 3 จึงเป็นสถาบันสำคัญในทางสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง พัฒนาให้เกิดเครือข่าย นำสู่ภราดรภาพและสังคมสมานฉันท์ อันเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาการศึกษาและสังคมได้อีกรูปแบบหนึ่ง

จากแนวคิด บวร ดังกล่าวนั้น แสดงให้เห็นว่า กระบวนการในการสร้างสำนึกรับผิดชอบและความร่วมมือของบุคคล และองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ และศีลธรรม เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ตลอดจนการจัดสรรทรัพยากร และการบริหารจัดการศึกษาชุมชนและสังคม ซึ่งเราอาจนำมาประยุกต์ในการดึงเอาสถาบันต่างๆ กล่าวคือ สถาบันครอบครัว สถาบันพระพุทธศาสนาและ

สถาบันการศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาอีกทางหนึ่งด้วย เพื่อพัฒนาเด็กไทยให้เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข ไม่ตกเป็นเหยื่อของอบายมุขและสิ่งมอมเมาทางสังคมทั้งหลาย

คณะสงฆ์ได้อัญเชิญพระราชดำรัสไว้เหนือเกล้าฯโดยเอาใจพยำที่ตรัสว่า เด็กไทยหัวใจเลื่อม สมองเสีย เป็นตัวตั้ง แล้วนำเอาเรื่องของ “บวร” หรือ “บ้าน-วัด-โรงเรียน” มาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม นั่นคือให้ พระสงฆ์ในฐานะที่เป็น ศูนย์กลางของชุมชน เน้นย้ำกับผู้ปกครองที่เข้าวัดว่าต้องทำให้ บ้าน ที่พักอาศัยหรือครอบครัว ก็ได้ ให้ความรักความอบอุ่น ผูกพันกับเด็กให้มากที่สุด เพราะบ้านแม้จะเป็นหน่วย หรือสถาบันเล็กที่สุดในโครงสร้างของสังคม แต่เป็น จุดเริ่มต้นของสังคมใหญ่ ๆ เป็นพื้นเพของชิ้นเล็กที่มีความหมายสำคัญมาก

ขณะที่ วัด เปรียบเสมือน ศูนย์กลางทางจิตใจของคนไทย มาแต่ครั้งอดีต เป็นสถาบันที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อบรมสั่งสอนคนในชุมชนรอบๆ วัดให้ประพฤติถูกต้องทำนอง คลองธรรม ทั้งวัดนั้นนอกจากจะเป็นสถานที่ ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์แล้ว ชาวบ้านยังใช้วัดเป็นสถานที่ให้คนในชุมชนพบปะกัน ใครเดือดร้อนใจก็มาปรึกษาและได้คำสอนดี ๆ จากพระสงฆ์ ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ให้สามารถนำไปใช้ดับทุกข์ร้อนต่างๆ กลับไปบ้านมากมาย โดยคำสอนเหล่านั้นล้วนแล้วแต่มุ่งเน้นให้คนประพฤติและปฏิบัติดี

ส่วนโรงเรียน จะต้องให้ความรู้ทางวิชาการอย่างเต็มที่ รวมถึงทำหน้าที่ อบรม สั่งสอนให้ลูกศิษย์เป็นคนดีของสังคม เมื่อใดที่ วัด-บ้าน-โรงเรียน สามารถสอดคล้องประสานกันได้ ความหวังที่จะให้ “บวร” เป็นจุดสกัดภัยมืดที่ค่อยๆ ซึมลึกกัดกร่อนจิตวิญญาณของเยาวชนไทย ก็จะไม่เกิดขึ้น

ขณะเดียวกัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549) มีวิสัยทัศน์เพื่อสร้างสังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ (Knowledge based society) สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทร ซึ่งจักก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและสังคมคุณภาพโดยมียุทธศาสตร์การพัฒนา ปฏิรูประบบบริหารจัดการสู่ธรรมาภิบาล(Goof Governance) ระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองและเท่าทันโลก การสร้างรากฐานของชุมชนและสังคมให้เข้มแข็ง การบริหารจัดการทางสังคมจึงจำเป็นที่จะต้องเปิดพื้นที่ทางสังคม (Social space) พื้นที่ทางความคิด (Thinkning space)เคารพและยอมรับในความหลากหลายและซับซ้อนของสังคม (Social complexity) เพื่อสร้างองค์ความรู้ กระบวนทัศน์ที่หลากหลายเพื่อเสนอและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการบริหารจัดการทางสังคมที่พึงประสงค์และสอดคล้องเหมาะสมกับชุมชน ท้องถิ่น และองค์กรที่หลากหลายและแตกต่างในมิติด้านต่างๆ โดยอาศัยหลักการสำคัญคือ ยึดพื้นที่เป็นตัวตั้งเอาคนเป็นส่วนกลางการพัฒนาไปสู่เศรษฐกิจแบบพอเพียงพึ่งตนเอง ภายใต้กระบวนการมี

ส่วนร่วมของประชาสังคมทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและภาคประชาชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

ดังนั้นแนวคิด "บวร" จึงเป็นแนวคิดที่ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับสังคมคนไทยมานาน เกิดจากอักษรสามตัวเรียงต่อกันเกิดเป็นคำที่มีความหมาย ตามแนวพระราชดำริ "บวร" กระตุ้นเตือนให้พัฒนาโดยใส่ใจในพื้นที่เล็กๆ ทางสังคมที่กำลังละเลยไปทั้งบ้าน วัดและโรงเรียนเพื่อให้เกิดความผูกพันกันในสังคมที่เคยมีมาในอดีตประเทศชาติเติบโตอย่างมีรากฐาน เข้มแข็งและมั่นคง การศึกษาที่สมบูรณ์ครบถ้วน ทั้งส่วนวิชาการและส่วนศีลธรรมจรรยา นั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะรากฐานและปัจจัยเครื่องส่งเสริมให้บุคคลสามารถพัฒนาตัวเองได้อย่างแท้จริง คือ เมื่อทุกคนมีความรู้ พร้อมทั้งมีศีลธรรมอันดีงาม ย่อมสามารถทำงานหาเลี้ยงชีพและมีชีวิตอยู่โดยสวัสดิ์ มั่นคงได้และผู้ที่ตั้งตัวได้มั่นคงเช่นนี้ย่อมสามารถสร้างฐานะและความเป็นอยู่ที่ดีมีสุข ให้แก่ตัวและครอบครัวให้ดีขึ้นเป็นลำดับ ยิ่งกว่านั้น ยังสามารถแผ่แผ่ความดีความเจริญของตัวให้เป็นประโยชน์ถึงส่วนรวมได้อีกด้วย ดังนั้นทุกภาคส่วน ทั้งบ้าน วัดและโรงเรียน จึงควรที่จะร่วมมือร่วมใจเพียรพยายามกัน ดำเนินงานด้านการศึกษาต่อไปโดยเต็มกำลัง เพื่อพัฒนาคนให้ได้ผลอย่างแท้จริง สังคมจักได้เจริญมั่นคงอยู่อย่างสงบสุขตลอดไป

สรุปได้ว่า เครือข่าย บ-ว-ร คือ บ้าน วัด โรงเรียน เป็นสถาบันเครือข่ายแห่งการพัฒนาทักษะชีวิตแบบองค์รวมของเยาวชน ที่จะประสานให้เกิดการพัฒนาแบบองค์รวม เสริมสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นในสังคม เป็นแนวทางแห่งการสร้างประชาสังคม "บวร" เพื่อที่จะแก้ไขป้องกันปัญหาอันจะเกิดขึ้นแก่เยาวชนในอนาคตได้ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างทักษะชีวิต ที่ผู้ศึกษาได้ประมวลมาไว้ ดังต่อไปนี้

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง "ทัศนะของครูต่อการทำงานเป็นเครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชน: ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี" มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ณรงค์ เทพศิริ (2540, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง "บทบาทของครูประถมศึกษาที่มีต่อการส่งเสริมวิถีชีวิตของนักเรียนในสังคมเมือง" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของครูประถมศึกษาที่มีผลต่อการส่งเสริมวิถีชีวิตของนักเรียน ในสังคมเมือง ผลการศึกษาพบว่า ด้านการให้ความรู้วิชาการ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.952$) ด้านทักษะกระบวนการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.918$) และด้านให้เจตคติและค่านิยมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 4.161$)

วิธาน สุชาติพงษ์ (2542, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของหัวหน้าครูในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม : กรณีศึกษา จังหวัดปัตตานี” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของหัวหน้าครูในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี ปัจจัยที่มีส่วนสัมพันธ์กับบทบาทของหัวหน้าครู และสภาพปัญหาและข้อเสนอแนะของหัวหน้าครูในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

ผลการวิจัยพบว่า หัวหน้าครูมีบทบาทไม่ครบทั้ง 7 ด้าน โดยเน้นแสดงบทบาทเรียงตามลำดับมากไปหาน้อย ดังนี้ 1) ด้านการช่วยควบคุมการเรียนการสอนของครู การปกครองนักเรียน การวัดผลและการประเมินผลการศึกษา ตลอดจนการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการเรียนการสอนให้เป็นไปตามหลักสูตรโครงการสอนและนโยบายในการจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ 2) การประสานงานกับบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ในฐานะผู้แทนครูในโรงเรียน 3) พิจารณาเสนอความเห็นต่ออำเภอ หรือผ่านครูใหญ่หรือผู้จัดการหรือผู้รับใบอนุญาตเพื่อให้ความเห็นชอบเกี่ยวกับการพิจารณาความดีความชอบประจำปี 4) พิจารณาเสนอความเห็นเกี่ยวกับการกำหนดแผนงานโครงการต่างๆ เพื่อพัฒนากิจการโรงเรียนให้เจริญก้าวหน้าและสอดคล้องกับนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ

สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาทของหัวหน้าครูประกอบด้วย 1) ภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียน 2) การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีของหัวหน้าครูทั้งกับบุคคลภายนอกและภายในโรงเรียน 3) หัวหน้าครูจะต้องพัฒนาตนเองให้ทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลง 4) มีน้ำใจช่วยเหลือครูในโรงเรียน 5) มีความสามารถในการประสานงาน 6) ขนาดของโรงเรียนขนาดเล็กจะเอื้อต่อการปฏิบัติงานตามบทบาทได้ง่ายกว่าโรงเรียนขนาดใหญ่

นิธินา รัตนประเสริฐศรี (2545, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทการพัฒนาสังคมของครูสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดขอนแก่น” การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทการพัฒนาสังคมของครูสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดขอนแก่น ด้านการศึกษา ด้านวัฒนธรรม ด้านการเมือง และด้านเศรษฐกิจ กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยเป็นข้าราชการครูสังคมศึกษาที่สอนในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดขอนแก่น จำนวน 466 คน ผลการวิจัยพบว่า ครูสอนสังคมศึกษาส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุระหว่าง 40-49 ปี มีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี สำเร็จการศึกษาสาขาสังคมศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ครูสังคมศึกษามีบทบาทการพัฒนาสังคม ดังนี้

1) บทบาทการพัฒนาสังคมของครูสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในจังหวัดขอนแก่น 4 ด้าน คือ ด้านการศึกษา ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองนั้น มีความเห็นว่าเป็นบทบาทการพัฒนาสังคมของครูสอนสังคมโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า บทบาทการพัฒนาสังคมของครูสอนสังคมศึกษาอยู่ในระดับมาก 2 ด้าน คือ ด้านวัฒนธรรม และด้านการเมือง ส่วนด้านการศึกษา และด้านเศรษฐกิจ มีบทบาทการพัฒนาสังคมอยู่ในระดับ ปานกลาง

2) เปรียบเทียบบทบาทในการพัฒนาสังคมของครูสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ในจังหวัดขอนแก่น จำแนกตามเพศ และสถานที่ตั้งของโรงเรียนนั้น พบว่า มีการปฏิบัติตามหน้าที่ รับผิดชอบเพื่อการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือส่งเสริมความก้าวหน้าของสังคม ทั้งทางด้านวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษาของครูสังคมศึกษาทั้งเพศชาย เพศหญิง และโรงเรียนในเมือง ชนบท มีบทบาทในการพัฒนาสังคมในภาพรวมทั้ง 4 ด้าน อยู่ในระดับปานกลางเหมือนกัน

3) ปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาสังคมของครูสังคมศึกษา ในจังหวัดขอนแก่น คือ ขาดงบประมาณ มีงานที่ต้องรับผิดชอบมากและเวลาจำกัด ขาดความร่วมมือจากชุมชน มีเนื้อหาในหลักสูตรมากสอนไม่ทัน ตลอดจนความประพฤติกและ ความยากจนของนักเรียน และข้อเสนอแนะ ควรให้นักเรียนเป็นตัวกลางระหว่างชุมชนกับโรงเรียน โดยมีครูสังคมศึกษาเป็นผู้ดำเนินการจัดอบรมสัมมนาครูสังคมให้มีความรู้และจิตสำนึกในการพัฒนาสังคม ประชาสัมพันธ์ ด้านข้อมูลข่าวสารการพัฒนาสังคมอย่างสม่ำเสมอและทั่วถึง รวมทั้งควรจัดให้มีกิจกรรมสำหรับนักเรียนกับประชาชนเพื่อสร้างอาชีพเสริม

ภูมิภัทร ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา (2547, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “ผลของโปรแกรมแนะแนวกลุ่มต่อการพัฒนาทักษะชีวิตและเปลี่ยนเจตคติต่อพฤติกรรมการทะเลาะวิวาทของเด็กและเยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนบ้านมุขิตา” การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของโปรแกรมแนะแนวกลุ่มต่อการพัฒนาทักษะชีวิตและเปลี่ยนเจตคติต่อพฤติกรรม การทะเลาะวิวาทของเด็กและเยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนบ้านมุขิตา โดยมีระเบียบวิธีวิจัย เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi-Experimental Design) กลุ่มตัวอย่างเป็นเด็กและเยาวชนชายในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนบ้านมุขิตา ที่มีคะแนนทักษะชีวิตและคะแนนจากแบบวัดเจตคติต่อพฤติกรรมการทะเลาะวิวาทต่ำกว่าเกณฑ์เฉลี่ยของกลุ่ม จำนวน 24 คน แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 12 คน กลุ่มควบคุม 12 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็น

โปรแกรมแนะแนวกลุ่ม แบบวัดทักษะชีวิตและแบบวัดเจตคติต่อพฤติกรรมการทะเลาะวิวาท ผลการศึกษาพบว่า

1. เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโปรแกรมแนะแนวกลุ่มมีคะแนนทักษะชีวิตและคะแนนเจตคติต่อพฤติกรรมการทะเลาะวิวาทสูงกว่าก่อนได้รับโปรแกรมแนะแนวกลุ่ม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

2. เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโปรแกรมแนะแนวกลุ่มมีทักษะชีวิตและคะแนนเจตคติต่อพฤติกรรมการทะเลาะวิวาทสูงกว่าเด็กและเยาวชนที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรมแนะแนวกลุ่ม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

บัญญัติ คุ่มภัย (2540, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “พฤติกรรมการสอนของครู : ศึกษากรณีโรงเรียนลาดทิพรสพิทยาคม กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ” เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนเกี่ยวกับพฤติกรรมการสอนของครูของโรงเรียนลาดทิพรสพิทยาคม อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างได้แก่ นักเรียนโรงเรียนลาดทิพรสพิทยาคม ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2541 จำนวน 210 คน ผลการศึกษาพบว่า พฤติกรรมการสอนของครูตามความคิดเห็นของนักเรียนโดยภาพรวมแล้วอยู่ในระดับมากและพฤติกรรมการสอนของครูเชิงลบที่มีค่าเฉลี่ยเลขคณิตสูงสุด คือ ในการเรียนวิชานี้ ครูผู้สอนเน้นทฤษฎีมากกว่าการให้นักเรียนปฏิบัติ และพฤติกรรมการสอนของครูที่มีค่าเฉลี่ยเลขคณิตต่ำสุด คือ ครูผู้สอนมักนำงานอื่นเข้ามาทำด้วยในช่วงสอน

ทองพูล สุกสอน (2548, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการจัดการเรียนการสอนตามโรงเรียนวิถีพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่นทุเรเขต 2 มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษากระบวนการจัดการเรียนการสอนของบุคลากรที่ปฏิบัติงานในโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรและกลุ่มตัวอย่าง จากผลการศึกษาพบว่า กระบวนการจัดการเรียนการสอนตามแนวโรงเรียนวิถีพุทธมี 3 ด้าน คือ การเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขา บรรยายาคที่เป็นกัลยาณมิตร กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญต่อด้านบรรยายาคที่เป็นกัลยาณมิตรและกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิตอยู่ในระดับที่มาก และด้านการเรียนการสอนหลักไตรสิกขาอยู่ในระดับปานกลาง

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า บทบาทของครูต่อการเสริมสร้างทักษะชีวิตแบบองค์รวม เป็นการปฏิบัติหน้าที่ของครูในลักษณะการจัดการเรียนการสอนที่เป็นการส่งเสริมทักษะชีวิตของเยาวชนที่ครอบคลุมถึง ทักษะชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย

ด้านสติปัญญา ด้านอารมณ์ และด้านสังคม ไปพร้อมๆ กัน ในเวลาเดียวกัน ทักษะชีวิตด้านต่างๆ เหล่านั้นจะเกิดมีแก่เยาวชนอย่างสมบูรณ์ได้ นอกจากจะเป็นผลจากการปฏิบัติหน้าที่ของครูแล้วยังขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะจากเครือข่ายบ้าน วัด โรงเรียน (บ-ว-ร) การผสมผสานความร่วมมือระหว่างเครือข่ายเพื่อจัดระบบการบริหารการศึกษา ให้บรรลุเป้าหมายของการเสริมสร้างทักษะชีวิตแบบองค์รวมของเยาวชน ภายใต้สถานการณ์ที่ซับซ้อน และความเปลี่ยนแปลงความหลากหลายทางสังคม ที่ยากจะทำความเข้าใจและรับมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน จึงเห็นว่า ควรได้ใช้แนวคิด บ-ว-ร มาปรับใช้การเสริมสร้างทักษะชีวิตแบบองค์รวมของเยาวชน โดยมีจุดเริ่มต้นที่ความพร้อมของบุคลากรครูที่มีทัศนคติต่อการทำงาน เครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตเยาวชนด้านการฝึกกำลังเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ร่วม ความเป็นเอกภาพในการทำงาน การฟังฟังและการเสริมสร้างกันและกัน ตลอดจน ด้านการรับรู้และพอใจในผลประโยชน์ร่วมกัน เพื่อพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนที่มีสมบูรณ์แบบ อย่างเป็นระบบ และมีประสิทธิภาพอันจะส่งผลให้เยาวชนเป็นคน ดี เก่ง และมีความสุข ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษา ทัศนคติของครูต่อการทำงานแบบเครือข่ายในการเสริมสร้างทักษะชีวิตแบบองค์รวมของเยาวชน โดยมีกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ดังนี้

7. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

